

Az Erdélyi Galat=Galats (Galac) helynévről és néhány hozzá fűződő kérdésről

(Dr JANITSEK Jenő hozzászólása)

A szerző, FERENCZI István régész egy olyan kérdéskörhöz nyúl hozzá, amely eléggé elhanyagolt régészeti és nyelvészeti szempontból is. Sajnos, erdélyi de egész romániai viszonylatban is igen mérsékeltek azok a kutatások, amely a nálunk átvonuló vagy letelepedett török (besenyő, kun, úz) népességgel foglalkoznak. Hiányoznak a turkológiával foglalkozó idősebb és fiatalabb kutatók. Éppen ezért örömmel üdvözölhetjük FERENCZI István ily irányú kísérletét. BENKŐ Loránd kiváló nyelvészünk a Magyar Nyelv Története (Budapest, 1978, 283 old.) című munkájában írja: „A honfoglalás magyar-török kapcsolatokban bizonyos mértékben határköz jellegű, mert őseink ez időtől kezdve kikertültek a steppei török népek közvetlen hatóköréből. Ez időtől kezdve a magyar-török népi és nyelvi érintkezés alkalmibb időszakosabb jellegű, és jobbára ismert, nyelvileg is meghatározottabb török népekkel történik. Ezek között időben elsőként kell említenünk a besenyőket, akikkel ugyan már a honfoglalást közvetlenül megelőző évtizedekben kapcsolatba kerültünk; behatóbb nyelvi érintkezésre viszont csak a 10-11. században került sor, amikor nagyobb csoportokba hazánkba költöztek, s főként a határvidéken telepedtek le... A besenyőkön és kunokon kívül még az Árpád-korban valószínűleg kisebb úz töredékek is letelepedtek hazánkban.”

Igaz, ez a dolgozat e problémának csak egy kis részecskéjét világítja meg, ám elősegíti a volt Magyarországon, szűkebb értelemben Er-

délyben letelepedett besenyőkről szóló ismereteinket. Letagadhatatlan az a tény, hogy a Székelyföldön s kiváltképpen Erdővidéken (a régi Bardóc és Miklósvár fiúszékekben), ezenkívül Beszterce, Barcaság és Fogaras térségében besenyő települések léteztek. Ezt a tényt mind okleveles-, mind helynévanyag igazolja.

A szerző **Galat** (változataiban **Garat** - lásd l-r hangváltakozást, mint például közszavak esetében **gelencsér**-**gerencsér**, **felsőing**-**fersing** stb. vagy helyneveknél **Pilicske**-**Piliske**-**Piricske** stb. - és a román **Galac** (Galați) variánsokat) típusú helynevek besenyő eredetét igyekszik teljesen elfogadható módon bizonyítani.

Magam is összegyűjtöttem és kiadtam részben Erdővidék jelenkori és történeti hely- és családnévanyagát; lásd Bardócszék hely- és családnévei, Budapest, 1993, 372 old., míg Miklósvárszék anyagát (a helytörténet és családnévanyag nélkül) falvanként a Nyelv- és irodalomtudományi közlönyben (Kolozsvár) sikerült közölni, sajnos gyakran helynévtérkép nélkül, mert akkoriban a cenzúra nem engedte meg a térképeket. E munkákban megjelennek a tanulmányozott helynevek, s helyük térképen rögzítve van. Csak egy elterjedt népi hagyományt idézek: „A szájhagyomány azt tartja, hogy az iteni (már mint az erdővidéki) falvak: Ajta, Bacon, Bardóc, Barót, Bibarc(falva), Bölön az első megtelepedőktől kapták nevüket, s ezek ősrégi hun eredetű férfinevek voltak. Valószínűbb e nevek egy részének besenyő eredete, mivel a besenyőknek e vidéken való létezésükről mind okirati, mind helynévi bizonyítékai vannak” (i.m. 31-32 old.).

A közölt helynévanyagból kitűnik, hogy FERENCZI István által felsorakoztatott helynevek valóban léteznek, s máig is fennmaradtak, mint élő, használatos határnevek. A Galat helynevek elhelyezkedése a terepen bizonyítani látszik azok besenyő eredetét, minthogy akkor aránylag közeli fekvésű több Besenyő és Besenyő pataka határnév is létezik. A helynévnyagon kívül talán azt is meg lehetne említeni (habár ez nem tökéletes bizonyíték), hogy Erdővidéken aránylag elég gyakoriak a török eredetű magyar családnévek is, melyek kezdetben minden bizonnyal egy elemű

nevek lehetnek, mint: BÁCS, BAKÓ, BARDÓC, BEKE, BECSEK, BOC, BOGA, CSEKE, CSEKME, CSOG, CSOMA, GECSE, KAKUCS, KÓSA, TAS, ZSÖGÖN, stb.

A szerző alapos munkáját és etimológiai munkásságának komolyságát dicséri az a nagy bibliográfia és jegyzetanyag, amit igen szorgalmas és alapos, körültekintő munkával hordott össze.

Végezetül szerény véleményem szerint a tanulmányozott helynév (**Galat**) és változatainak etimológiája nagy valószínűséggel megfelelő és reális. A Székelyföldön, de Erdély más vidékein is érdemes lenne ezeket a kutatásokat intenzívebbé tenni. Gondolok többek között oly helynevek megfjlesztésének megkísérlésére, mint **Ajta, Bacon, Barca, Bardóc, Barót, Bibarc**(falva), **Bodos, Bölön, Brassó, Dipse, Fogaras, Görgény, Hargita, Kadács, Nemere, Tartoma, Teke, Tepe**, s talán **Gyergyó** is. A **Küküllő** víznevről nem is beszélek, mivel ennek török eredete minden kétséget kizár. Jó lenne az erdélyi törökös hely- és víznevek megfjlesztésre vonatkozó összes kísérleteket, tanulmányokat ismertetni, kritikai megjegyzésekkel ellátni és ugyanakkor az eddig fellelt besenyő régészeti leletekre és azok előkerülési helyeikre vonatkozó ismereteinket is e munkába belefoglalni. Úgy gondolom, hogy az ismert régészeti anyag és a történeti (okleveles) és a jelenkori besenyő eredetű helynevek koordinációja igen értékes adatokat nyújtana ezen eltűnt, beolvadt népcsoportoknak a jobb megismeréséhez.

dr. JANITSEK Jenő

A régmúltak kódén mélyen áthatoló tekintetű elődök már közel évszázada figyelemztettek az erdélyi meg temesközi (bánsági) török eredetű hely- és víznevek összegyűjtésének, elemzésének, történeti értékelésének hasznosságára, sőt szükségességére. Többeké mellett¹ MUNKÁCSI Bernát véleménye szerint² is „...Székelyföldön sok a török hely- és folyónév (néhányat említ is) (...)” Az ilyenek rendszeres kutatása lehetőleg nyelvtörténeti és helyrajzi alapon sok világot deríthetne ethnológiánk (itt értsd: népünk eredete kutatásának is) kérdéseire. A ta-

lán MUNKÁCSI figyelmeztetését is megszívlelvő PAIS Dezső még az első világháború előtt ráeszmélt az erdélyi Mezőségen szép számmal megfigyelhető, törökösnek tűnő helynévre: a **Ciglára** = **Tigla**-ra, illetőleg annak vidékenként eltérő kiejtésváltozataira³. A hosszú ideig a Török Köztársaság fővárosában egyetemi tanároskodott, nemrégén elhunyt RÁSONYI (NAGY) László egyik korai, számottevő értekezését ismertető jeles erdélyi tudósaink egyike: BITAY Árpád pedig - többek között - a következőket írta⁴: „... A szerző (ti. RÁSONYI NAGY) nézetét, hogy a román etnikum (a román nép jellegzetes sajátosságainak összessége) fejlődését kutató vizsgálatok eddig kevés figyelmet fordítottak a török elemekre, mi magunk is teljesen osztjuk, és régóta valljuk. A bojári osztály kialakulásán és az órország (a Keleti-Kárpátokon meg az Erdélyi-havasokon, azaz a „Déli-Kárpátokon” túli területek) toponymiaján (a földrajzi nevekkal foglalkozó nyelvtudományi ágának anyagán) kívül főleg a bánsági (temesközi) és fogarasföldi románság múltjában, nyelvében, különleges jogi intézményeiben, onomastikájában (a szótannak, névfejtésnek a tulajdonnevekkel foglalkozó ágában) látunk és gyanítunk török (besenyő, kún) (...) elemeket. A Fogaras név etymonját (ösét, névalakját) is ezen a téren sejtjük⁵. A MELICH János értelmezte⁶ **Krassó-Karašu** ‘Fekete víz’, ‘Fekete üg’ megfelelőjét látjuk benne; első felét azonban még nem tudjuk értelmezni. Másodsor a Hátszeg-, Szamos és Beszterce-Borgó vidék románságára gondolunk az említett vonatkozásban...”

BITAY Árpád helyesnek bizonyuló megérzése nyomán a jövőd erdélyi török nyelvészeknek íme körvonalazódik egyfajta hálás kutatási terület. Ám az eltelt hosszú időszak ellenére, kellő érdeklődés meg képzettség hiányában úgyszólván senki nem kutatta e kérdéskört.

Az elénk táruló, teljes történeti, földrajzi meg nyelvészeti szélességében és mélységében alapos vizsgálatra szoruló kérdéstömkeleg megoldatlansága tehát ma még nem segít Erdély kora középkori történeti kérdései megvilágításában, pedig égető szükség lenne rá, segítségével sok-

sok téves történeti nézetet lehetne eloszlatni, „végérvényesen” kideríteni... Megfelelő tudás hiányában ez a kérdéskör már ifjú korom óta lekötötte figyelmemet, mardossa bensőmet. Mint-hogy ez idő szerint senki nem foglalkozik ilyesmivel, senki nem meri vállalni a kutatás tudományos kockázatait, felelősségét és minthogy a közelebbi jövőt tekintve még csak reménykednünk sem igen lehet erdélyi származású vagy legalább Erdélyben tevékenykedő török nyelvész(ek) kora középkori történeti kutatásba kapcsolódásában, az égető hiányérzettelől ösztökélve, bátorítva, évek hosszú során csak úgy mellékesen összegyűlt megfigyeléseimre, szerzett tapasztalataimra, no meg hézagos olvasmányaim tárgyára támaszkodva, bizonyos kérdések előbbrevitelében reménykedve, magam vagyok kénytelen nekivágni az ismeretlennek. Elodázhatatlan szükségesség kényszerít erre a vakmerő lépésre, de más, kellő tudással fölvértezett vállalkozó híján vállalom kell még a teljes tudományos kudarc, a lesújtó bírálat kockázatát is...

Az előrebocsátottakból következtethetően a más természetű (történeti- és régészeti-) kutatásainkkal kapcsolatban nélkülözhetetlen, főként kelet- és dél-erdélyi, azon belül székelyföldi, hajdanán itt beszélt különböző török nyelvek és nyelvjáráások hely- és víznév-anyagából levezethető nyelvészeti kincs föl kutatása, gyűjtése, elemzése, és természetesen közlése, tiszteleltre méltó kezdetektől, kivételektől eltekintve - egyelőre - sajnos - nagyon gyermekcipőben (valósággal helyben) topog. Az erdélyi magyar nyelvészek döntő többsége nem szívesen beszél és ír ilyesmiről, pedig MELICH János szűkebb, bércei kis hazánkkal kapcsolatban is utalt már - szerinte bolgár-török hely- és víznevek máig elevenen élő voltára⁷.

Még ha ezt nem is tudatosítja teljes mélységében idézett ismertetésében, mégis BITAY Árpád érdeme a MELICH János „kitapintotta”, részben esetleg valóban bolgár-török hely- és víznévi elemek mellett a második (vagy talán inkább a harmadik) török, ám ezúttal kypcsáki (besenyő, kun), bulak, sőt oguz (úz) hely- és víznév-teregnek a „felszínre hozatala” az egyetemes er-

délyi hely- és víznév-kincs sokrétű készletéből⁸. Mindezen felül jövődől kutatások esetében minden bizonnyal számolni kell a korábban betelepített belső-ázsiai eredetű b(u)lakok, a népvándorlás utolsó hullámainak egyikével, ma kellőképpen még meg nem világított körülmények között ide vetődött egyik (kisebb) török népcsoportjának nyelvi (hely- és víznévi) hagyatékával is⁹.

BITAY Árpád idézett méltatása szövegének kinyomtatása után jelent meg SZOKOLAY Margitnak a történelmi Magyarország területén élt besenyőkről készült, úttörő, de nagyon hézagos, hiányos és észleleteiben is sokhelyütt bírálható összeállítás¹⁰. Nicolae DRĂGANU hosszú évek szorgos, fáradságos tevékenységével írt, ám sokszor nagyon is kétséges állításokat tartalmazó, vasok kötetében elsősorban az erdélyi „Besenyő” helységnevek magyar, román és szász változatainak alapján szintén bőven utal az emléküket legalább így őrző (a SZOKOLAYénál számosabb) nyelvészeti anyagra¹¹. KNEI ZSA István több nyelven közölt összefoglalásában¹² szintén szó esik a magyarországi besenyő csoportokról. FERENCZI Sándor egyik értekezésében, egy a mai Nagybánya környéki besenyő törzstörődéknek, a kék-kendeknek a kárpátközi Kászoni-medencéscskébe telepítésének körülményeit igyekszik megragadni¹³. A besenyőség tekintetében KNEI ZSA Istvánnál sokkal elmélyültebb s bővebb erdélyi besenyő hely- és víznévi anyagot is kínáló GYÖRFFY György-féle tanulmány¹⁴ nem egy tekintetben alapvető eredményeivel előkelő helyet foglal el az ügy kutatásának előbbrevitelében. Végül, de nem utolsó sorban, a 70-es évektől az Erdővidéken kutató JANITSEK Jenő kolozsvári nyelvész nevét említhetem. Ő, ha elsődlegesen nem is ilyen szándékkal gyűjtötte egy-egy mai település határ- és vízneveit, de vizsgálódásai során az ún. Erdővidék falvainak, községeinek helynevei között talált kypcsáki török (besenyő) nyelvi anyagot¹⁵.

Ezek a szerzők foglalkoztak tehát elsősorban az Erdély bizonyos vidékein máig megőrződött, élő, különböző csoportokba, rétegekbe sorolható, török eredetű vagy valamilyen török

nyelvi közvetítéssel ránk hagyományozódott hely- és víznevekkel.

Tiszteletreméltó kivétellel erdélyi régészek meg történészek sem igen vetettek megkívánható mértékben, alaposabban ügyet Erdély majd mindenütt bércek koszorúzza földjén rövidebb-hosszabb ideig védelmet vagy éppen végleges hazát nyert és eredeti népi jellegüket később teljesen elveszített különböző török törzstörődékek egyféle, egynemű, vagy a történelmi viszonytagságok következtében egymás mellé csapódott csoportok nyomozására. Többek között - sajnálatosan - így hanyagolták el bizonyos nyugati török¹⁶ szabatosabban a "kypcsáki nyelvjárások egyikét beszélt, a kunokéval csaknem azonos nyelvű¹⁷ besenyők szállásai, településbokrai kutatásának, föltérképezésének, részleges vagy teljes régészeti föltérítésének kérdését¹⁸. Pedig ilyenekkel Erdélyben is nagyon korántól, **legalább** a XI. század derekától okvetlenül számolnunk kell!

Az úzok, kunok vagy mások elől menekült, védelmet keresett besenyőket (valószínűleg) a második, vagy esetleg harmadik betelepülési hullámba sorolható csapataikat¹⁹, nyilván az Árpád-házi nagyfejedelem (Taksony) és királyok rendelkezéseinek megfelelőleg telepítették az akkori Magyarország különböző határvédékeire, gyeptűvédő feladattal bízva meg. (Nagyobb csoportjaik kaptak azonban terjedelmes földterületeket Magyarország belsejében is²⁰.

A római Dacia határvédelmi rendszerével, a limes-szel kapcsolatos terepkutatásaim rendjén először Beszterce városa környékén ütköztem a besenyők hajdani erdélyi jelenléte kérdésébe, nevezetesen a nevével jelölt várostól közvetlenül délkeletre, az azonos nevű, immár dombvidékre ért hegyi folyócska szélesre tárult völgyében fekvő Besenyő (Beşeneu, Beşinău, Beşineu, Heidendorf, ma hivatalosan Vişoara) nevű helységben²¹. Ez idő tájt nyitotta meg PASCU Ştefan a Besztercei Népi Egyetem az évi ismeretterjesztő tevékenységét egy, többek között Beszterce város megalapításának a kérdésével is foglalkozó előadással²². Ebben kitért az említett Besenyő helység és hajdani lakóinak

kérdésére, az 1332. évi pápai tizedjegyzékben (**plebanus de Villa Paganika, Villa Paganica**-ként említett falúra is²³. A kérdés Pascu-féle „ábrázolása” váltotta ki először ellenérzésemet, ihletett egyik hosszabb-lélegzetű, mindmáig közzétlen tanulmányom megírására. (**Adatok az északkelet-erdélyi besenyő szállások kérdéséhez.**)

A hűbéri társadalmi rend Beszterce-vidéki kialakulása korában, „...történt - véli PASCU Ştefan -, hogy Erdélyben, vagy más tájakon az őslakosság mellé más népesség (o altă populație) telepedett. A helységnévanyagban ama bizonyos **Heidendorf - Villa Paganica** megjelöléssel nyomot hagyott besenyők voltak itt (kerültek ide), amint az az első iratokból kiviláglik. Pogányok, tehát nem keresztényen népesség falva volt az, amilyenek a besenyők voltak²⁴. Itt is, akárcsak egyebütt is - folytatja PASCU „kissé” torzítva a hajdani történelmi valóságot - a besenyők csak politikai tekintetben uralkodtak, az illető területek birtoklása nélkül. Elegendő számban se voltak terjedelmes területek hatalmukban tartása végett. Kevesen is voltak - nem győzi eléggé hangsúlyozni - s nem is szoktak a magas felszínnek természeti adottságaihoz²⁵. Ezért ők vagy vezetőik különböző helyekre telepedtek le, ahonnan többé-kevésbé felvigyázhatták a környező vidékeket²⁶...”

Jelen tanulmányom jóval hosszabb alapváltozata összeállításának másik mozgató rugója egyes magyar nyelvészek újból és újból hangoztatott, már-már közhelyszerű és elfogadottnak tűnő állítása. Szerintük Erdélyben, de főleg Székelyföldön ismeretlenek török eredetű hely- és víznevek²⁷. E kis közlésemben csupán a **Galat=Galac** helynévvel foglalkozom alaposabban.

Elsőnek az erdélyi Sajónak a Kerlésnél beleszakadó baloldali legjelentékenyebb mellékvize: a Dipsei-patak völgye széles-tágas hossz-tengelyének közepe táján fekvő **Galac-Galații** (Bistriței) **Heresdorf-Heeresdorf** nevét emlitem²⁸. Eredetének kérdésével többen is foglalkoztak. Az időrendet pillanatnyilag mellőzve, előbb KNEJZSA István nézetére hivatkozom.

Felfogása értelmében: „...Kettős név. A magyar és a román név eredete ismeretlen, Erdély területén 5 (valójában inkább 4)²⁹ **Galac-Galați** található (Alsó-Fehér m. 1505³⁰; Hunyad m. 1447³¹; Fogaras m. 1432³² és Kolozs m. Lipszky³³) míg a keltáknak egyéb nyoma egyébként teljesen hiányzik³⁴. E nevek nem is a legrégebb helynévretegekbe tartoznak - a rendelkezésünkre álló adatok értelmében ebben téved a szerző -; mert (szerinte) a legrégebb (Galac helynév) csak a 14. század közepéből való³⁵, míg a többi a 15-16. századtól kezdve fordul elő. A galaták (a kelták) nevéből való magyarázat román névadást tételezne fel, mert ez esetben a név vége csak román többségnek fogható fel, viszont a vidéken a románok helynévadó szerepe különben teljesen hiányzik (másképp Et. Sz. II. 819). Legfeljebb fel lehet tételni, hogy helyneveink való okból a romániai Galac kikötőváros után vannak elnevezve. Ilyen névátvitel helynevekben nem ritka (vö. Macedonia, Tm 82, Bécs, Tm 80, Et. Sz. I, 521) (ezek azonban új - és legújabbkori átvittelek!)...” Eddig KNEIÉZSA István véleménye. Szerintem nem ez az egyedüli megoldási lehetőség. Vizsgáljunk meg hát más névfejtési változatokat is.

Mint már említettem a Dipez-patak menti Galac neve 1345-ben Galoz, Gólaz, Góldz alakban fordul elő oklevélben először, a rövid illabiális **á** helyett valószínűleg már **â** hanggal ejtették ki (erre látszik utalni a szóban forgó hang **o** jelzete) „... az ó-magyarba a hangképzés alapjának egyirányban és olyanképpen változásával, hogy először a nyelvterület egyrészen, majd egyre jobban tovább terjedve a zárt- és középzárságú magánhangzók egy fokkal nyíltabbá váltak (**u>o**, **o>a**, **i>ë**, **ü>ö** feltehető **ë>e** is). Okleveleink adatainak tanúsága szerint ez a hangtörvényszerű változás csak a 12. évszázad vége felé indult meg. (...) Így rövid magánhangzók zártabb ejtése a Szent István korabeli magyar nyelvnek egyik legjellemzőbb sajátága. Azokra az akkor már meglevő szavakra vonatkozólag, amelyekre nyelvemlékeink példát nem nyújtanak, a zártabb hangzó megvonta mellett a nyelvhasonlítás és a szóelemzés tanuskodik. Ezt látjuk pl. régi török főnévszavaink egész soránál is.

„...Mind legrégebb nyelvemlékeink, mind a szóelemzés adatai alapján nyilvánvaló lett, hogy az a magyar **â**, mely nyíltabbá váláskor **a**-vá változott, a szavak és szóalakok egy részében eredetileg **â** volt. Így pl. **aszó** a tihanyi alapító oklevél-ben még azah, később **ozou** (1095) stb. Viszont az a körülmény, hogy az **Alap** földrajzi név (török Alp, Alyp) a tih. okl.-ben olup-alakban van meg, bizonyítja, hogy az **a>o** változás elég régen, talán már Szent István felléptekor is megindulhatott, kezdetben nyelvjárási eltéréseket okozva. Egyes esetekben az **â>o** változás nem történt meg; így a szó végén, továbbá, ha a következő szótagban **â** volt, ilyenkor még az előző szótag **o**-ja is **a**-vá változott. (...) A hangképzés alapejtésének megváltozása folytán az ómagyar kor első felében még ismeretlen a lépett az **o** helyébe³⁶...

Honnan származhatik e helynév és egyáltalán mi köze lehetett a besenyők Beszterce környékén lakott néptöredékéhez?

A kérdés kellő megvilágíthatására gondolatban át kell röpülnünk a Kárpátokon túli területek: Dél-Moldova, illetőleg Kelet-Havaselve 10-13. századi történelmi keretébe. Amennyiben a mai napig megkísérelt helynév-magyarázatok kiállják a legszigorúbb nyelvészeti, továbbá az azt erősítő történelmi- és régészeti bírálatot (márpedig többszörösen kiállják!), akkor a kárpátelvi hajdani kun uralom kiterjedt a két világháború közötti Kovurluj (Covurlui), Tekucs (Tecuci), Tutová, Vászlj (Vaslui) megyére, Dél-Besszarábiára is, Havaselve legnagyobb részéről nem is beszélve³⁷. Az Al-Duna derékszögű, utolsó kanyara mellett, a Szeret és a Prut torkolata között pedig minden bizonnyal **Galats** nevű erősségük is volt: „**Galați** (Galats)”. Alexandru PHILIPPIDE a folytonosság fölvetésével kapcsolatban tárgyilagosabban ítélt, éppen ezért elég sokat ócsárolt, figyelemre nem igen méltított, rendszerint agyonhallgatott kiváló román nyelvész állítása szerint³⁸, ez a helységnév az arab **kálhát** 'vár, erősség, erődített hely, ville fortifiée, forteresse, château, fort citadelle'³⁹ szóra vezethető vissza. E helynév különben szóvégi, valószínűleg zöngétlen **th**-s mássalhangzós

végződésétől megfosztva, Gala alakban nem hiányzik a **Codex Cumanicus arab származású kun szavai közül sem**⁴⁰. A kypcsáki-kun **gálá** alak más török nyelvekben, nyelvjárásokban -**kálá**-, **-kálé**-, sőt a szóvégi magánhangzó lekopásával **-kál**-, **-kel** is. (Pl. **Adákálé**: **Čufut-kálé**, **Máháčkálá-Krímben**, **Koj-Kyrglán-kálá**, **Ángká-kálá**, **Bázár-kálá**, **Kurgásyn-kálá**, **Ajz-kálá**, **Toprák-kálá**, **Dzsánbász-kálá**, **Kyzyl-kálá**, **Berkut-kálá**⁴¹, stb., stb., továbbá **Sárcel**, az ómagyarokat őrző kazár erősség, vagy **Kárakál**, a Bukarest Craiova-i vasútvonal mellett, az Olttól nyugatra, Olténiában stb.) A kezdő k (káf) hang g-vé változását illetően a legcsekélyebb nehézségbe se botlunk; a törökben a zöngétlen k zárhang magánhangzók előtt megfelelő zöngés zárhanggá: g-vé változik, és a fordítottja is megeshetik. A **Codex Cumanicus**-nak a **gálá** szava kezdettől fogva **gálát**-nak hangozhatott, miként ezt az arab **kálhát**, tehát a **galat** szó alapalakja, őse (etymonja) bizonyítja. Annál is inkább gondolhatunk a **Codex Cumanicus gálá** szavának **gálát** ejtésére, mert az olasz és németajkú szótárkészítőknek a kun szavak írásával kapcsolatban nagyon sok hibáját, tévedését lehetne elsorolni. KUUN Géza ezeknek a téves írásoknak, lejegyzéseknek csupán a legszembetűnőbbjeit javította ki, a kisebb hibákkal - jól láthatón - nemigen törődött.

Gondolatban lépünk egyet, s nézzük meg: vajon az erdélyi öt (inkább négy) **Galac-Galats**-nak (utóbbi névalakban a **-ts=c!**) hívtott helységnév írásban jelentkező első alakváltozata hogyan viszonylik a besenyő meg a hozzá nagyon közelálló, ha éppen nem azonos⁴² kun nyelvből ismert **galat** alakhoz. Az Alsófehér megyei (Ompoly-) **Galac** egy 1345. évi oklevélben már **Galac**-ként olvasható⁴³. Beszterce-Naszód megyében **Galac** 1345. évi oklevélben **Galoz-Goloz** (olv. **Galac**) alakban szerepel⁴⁴. A Hunyad megyei **Galac** névvel összefüggően 1443. oklevélben **possessio valachalis Galacz** szövegrész betűzhető⁴⁵. (A KNIEZSA említette Kolozs megyei **Galac**tal kapcsolatban - sajnos - nem sikerült elfogadható, helyet rögzítő adathoz jutnom.) A név alakjának legkorábbi változatait

tekintve valamennyi **Galac**-ban, tehát egyetlen szintben, mintegy „közös nevezőben” jelentkeznek. (Kötelességemnek tartom megjegyezni: pillanatnyilag egyetlen ilyen nevű helység területén sem ismeretes semmiféle erősség. Jövendő, alapos régészeti terepkitatások, ásátások azonban még változtathatnak ezen a helyzeten...) Szándékosan hagytam utoljára a ma már Fogaras városába kebelezett **Galac**-ot. (Az ezzel kapcsolatban megfigyelhetők bizonyára közelebb visznek a **Galac** névalak magyarázatához.)

Először 1396-ban kelt oklevél említi **possessio Galath(!)** néven⁴⁶. Ebben az okleveles adatban foglalt helynév pedig azonos a **Codex Cumanicus** szóvégi -t végződéstől (bizonyára hozzánemértésből, elírásból) megfosztott eredeti **gálá(-t)** alakkal, de nagyon közel áll az arab **kálhát**-hoz is!

A fennebb előadottakkal - első pillantásra - be is fejezhetném a **Galac-Galat** helységnévhez fűződő eszmefuttatásomat. A kérdést azonban nem zárhatom le; mert a ma székelyek lakta vidékek bizonyos, hajdan besenyőktől is szállásolt területein **határnévként is ismeretesek azonos jelentésű és kiejtésű földrajzi nevek!**

1. A korábbi Udvarhely megyei Kisgalambfalva határában, a település központjától délre magasodik az **Omlás-tető** önálló, uralkodó, lapos bérce (720 m). Máiig használatos másik neve **Galat-tető**⁴⁷. Felszínén ma is jól kivehetők egy, az ismételt régészeti ásátások révén részben feltárt népvándorlási erősség⁴⁸ védő-árkai, -töltései.

2. Hasonló, földvárszerű, de természetes terepalakulat jelölésére a hajdani Háromszék vármegye északnyugati végén fekvő Nagybacon Sepsibacon nevű, déli községrészben ma is használatos a **Galat**, azonkívül másik, völgy-szorulat szabdaltabb, kapuszerű felszínének megnevezésére **Misegalat** határnév⁴⁹. Ez a körülmény pedig jelen esetben a határnevet kétségtelenül a hajdan itt szállásolt besenyő-csoporthoz fűző, perdöntőnek mondható bizonyíték, mert a nevezett határrészek közvetlen közelében folyik a **Besenyő-patak**. A **Galat-patak** a **Besenyő-patak** jobb oldali legjelentékenyebb mellékveze⁵⁰. Ismét-

lem: az eddig meg nem fejtett Bacon községneven kívül Uzon-bérce, Uzonka(-fürdő) stb., erősíti az elhalványult értelmű, kypcsáki-török határnévnek a hajdan itt szállásolt besenyőkhöz való kétségtelen kötődését. (S ezzel még nem mondtam el mindent, a sort még folytathatom.)

3. **Galat** határnév ismeretes a pápai tizedjegyzékben 1332-ben és 1334-ben foglalt Sepsibesenyő (mai hivatalos nevén Pădureni) közvetlen közelében, a szintén gyanús nevű Maksa szomszédságában fekvő Lécfalva történeti helynévanyagában, az 1606. évből⁵¹.

4. Egy 1698. évi oklevél **Galad** határnevet említ a Nagybaconnal közös határu Szárazajta területéről⁵². Egyelőre ezt a helyet sem sikerült rögzítenem a terepen. Ez esetben talán nem is ez a leglényegesebb mondandóm. Sokkal föltűnőbbnek tartom a határnévnek az eddig megszokottól eltérő, -d végződésű változatát. Ez is a névnek a magyarba való korai átvétele, a besenyőből *közvetlenül a magyarba való átkerülése mellett érvel*, hiszen talán PAIS Dezső mutatott rá elsők között⁵³ a szó végi -t~-d, illetőleg -ti~-di váltakozására az ősmagyarban.

A **galat** községnek a román ajkón kialakult **galats** - ('galați')-cá változásával kapcsolatban a következőket tartom említésre érdemesnek. (Az alábbiakban Al. PHILIPPIDE érvelésének főbb elemei után igazodom, azt vettem át.) A román nyelvi szemlélet a besenyő-kun eredetű **galat**, illetőleg **Galat** szavat - úgy látszik - többes számú főnévnek érezte. A **galat** köznévnek többesként értelmezése az egyes számban -**át**, megszámlálhatatlanul sok helynévnek az -**áti** többes számú alakúvá változásának a szabályához igazodott ugyan, de ismeretes többes számból ismét egyes számúvá „vedlett” alakja is⁵⁴. Ahogy PHILIPPIDE megjegyzi, még a délmoldvai **Berlád~Birlad** helységnév is, bár nem végződik -**át**-ban, hanem -**ád**-ban, egyidőben - úgy látszik - nem menekedhetett a román nyelv „természetéből következő” többes végződésűvé alakulás irányától, „hajlamától”, mert egy 1438. évi cirillbetűs moldvai oklevélben **braladhi** (többes számú helyhatározós alak) betűzhető⁵⁵. A **Calafat** helynév - jegyzi meg PHILIPPIDE - **át**

végződése e szabály ellenére se vált **Calafati**-cá, mivel a **calafat** 'tömítő kőc, tömítő csepű' és **calafaturi** 'calfat, calfatage'⁵⁶, tehát a (régi fajta kisebb vitorlás hajók, csónakok deszkázata réseit csepűvel, kóccal és szurokkal betömődése, bedugása műveletének jelölésére használt) szó hosszú ideig élt a románban, sőt, a szótárak tanúsága értelmében még ma is él, s ezért a **Calafat** helynévnek többes alakban való használata értelmezavaró lett volna. (Ezzel szemben a 'vár', 'erősség' jelentésű **galat** szóval nem helyettesítették a **cetate** latin eredetű szavat.)

Amint várható, a **Galat** helynév szinte az egész román nyelvterületen előfordul, noha jelentése - állítja PHILIPPIDE - nagyon régóta, talán kezdettől fogva ismeretlen. D. FRUNZESCU helységnévtára szerint a volt Ilonca (Ialomița) megyében van **Galațiuu** nevezetű tó. Ez a **Galatsúiu-Galațiuu**: oszmánli **galat sujú** 'várvizet' jelent⁵⁶.

Bár a magam elé tűzött feladat már-már megoldottnak látszik, az igazság kedvéért más nézeteket se hallgathatok el. A **Galac** helynév eredeztetésével és jelentéstartalmával kapcsolatban I. IORDAN - egyebek mellett a következőket írja: „...**Galați** (Alb. Bis. or. Fäg. Gal. Hun.), **Grindul Galaților**, **Galațul** (egyes számban) (Dor.), **Galațiuul**, **Gălățeanul** (Ved) és **Gălățeni** (Iași, Tim. Vid): G.W. WEIGAND, in Balkan-Archiv, Fortsetzung des Jahresberichtes des Instituts für Rumänische Sprache I. köt. Leipzig 1925. 5. 1.; W. SCHEINER, uo. II. 1626. 54. 1.; G. KISCH: **Siebenbürgen im Lichte der Sprache**. Hermannstadt 1929. 182. 1., ezeket a neveket (vagy mindannyit vagy csupán a hegyeken túliakat (=az erdélyieket) a **Gal(D)atae** 'kelták' népnévből származtatja. Az első (szerző) bolgár közvetítést enged meg (görög...) a magánhangzóközi l megmaradásának elfogadhatásáért, az utolsó egy, Erdély északi részében napvilágra került latin nyelvű feliratot idéz. Ebben a fenti népnév (...) egy l-lel írottan olvasható, de (a szerző) nem foglalkozik a szó alapalakjának, őséneke hangtani jellegével...” N. DRĂGANU a Dacoromania. IV 1925. 1130. l.-on viszont így vélekedett: „A **Galati-Gallatae** vagy **Gallati**, tehát

‘kelták’ nevet WEIGAND úr előtt már mások is ész jobban eredeztették, pl. G. KISCH: **Zur Wortforschung**, a SIEVERS Emlékkönyvében, a 47. l-on; (ne feledkezzünk meg: KNIEZSA István is gondolt erre a lehetőségre, de mindjárt el is vetette). DRÁGANU különösen a hegynevekre (vö. **galat>galatšču** (- a magyar **galatskő** vagy **gálitskő**-re⁵⁸), valamint az oklevelekben föl-föltűnő **Galacz~‘Glatz’** személynvekre hivatkozva utóbb mégis elveti ezt a szófejtést. Helyette a szótőhöz járuló, **-ats** végződésű délszláv **Gal** személynévből (**galū** ‘fekete’) eredezteti csakúgy, mint a szerb **Galats, Galats** (régi **Galltsf**), **Galovats, Galovets, Galovits Selo** (utóbbi három **-ov** helynévképzővel gyarapodott) helynevet, illetőleg még tovább menve az **Agropyrum repens** ‘tarack’ (kellemetlen szántóföldi gyomnövény) alapszavából alkotott helynevet. (Ezzel szemben emlékeztetek Al.PHILIPPIDE-nek **Originea Romínilor** című műve II. köt. 373, és kk. l-on **Galați** város nevének kunbóli származtatására. Mint láttuk, szerinte a kun **Gala(t)** köznév az arab **kalhat** ‘vár, erősség, erődített város’ szónak a kunba átkerült, s ama nyelv szellemének megfelelő változata. A románban az **-at** végződés, mint magyannyi hasonló helynév esetében, **-ați**-a változott. (Azt se feledjük: I. IORDAN megjegyzése szerint is: „a (Călărași megyei) **Galațiuiu** az OR, II, 374.-on az (oszmán) török ‘várvízet’ jelentő **galát sujú** szóösszetételből ered. Mindkét szófejtés meggyőzőnek látszik...” N. DRÁGANU ezt a magyarázatot is elveti⁵⁹. I. IORDAN nyelvészeti, helyesebben nyelvtörténeti alapon sem hajlandó elfogadni N. DRÁGANU-nak utolsó tanulmányában (az erdélyi **Galac** helységnevekkel kapcsolatban) kifejtett véleményét, mivel a románok népi jellegzetességei akkorra még nem fejlődtek ki összességükben. Mégis rendkívül nehéz föltenni olyan régmúlt időkben élt nép helynevek alakjában⁶⁰ oly kései időkig való továbbélését (már természetesen amennyiben az ún. „folytonosság elmélete” hívének nem vallja valaki magát).

Amennyire megítélhető, I. IORDAN elveti a **Galați** (-Galac) keltáktól származtatásának lehetőségét (noha e föltevés - első pillanatra - fő-

löttébb csábítóan látszik, hiszen- mint az a 33. jegyzetből világosan kitűnik - a környéken számos kelta-jellegű lelet került napvilágra). (Ezzel az állításával egyúttal, közvetve és önkéntelenül a **népeességfolytonosság tétele ellen hozott bizonyítékot!** Ezzel ellentétben sajnálatosan szem elől tévesztett egy bizonyos körülményt, nevezetesen erdélyi besenyő csoportoknak, vagy legalábbis egy részüknek több-kevesebb ideig nagyon korai románokkal való együttélését⁶¹. Ennek következtében a helyzet homlokegyenest ellenkezik több nyelvész hangoztatott véleményével.

Noha nem írja egész határozottan, I. IORDAN véleménye az Al-Duna menti nagyvár: **Galați** neve eredetét illetőleg - úgy tetszik -, mégis Al. PHILIPPIDE fölfogása (= a helynév a kunbóli román kölcsönszó) után igazodik, csak az erdélyi **Galați~Galac** helynevek tekintetében helyezkedik tagadó álláspontra. Magával szemben következtelen magatartással - véleményem szerint eléggé helytelenül - DRÁGANU fennebb említett nézetéhez csatlakozik. DRÁGANU viszont - erről már szó esett - a **Galac~Galați** helynév eredetét a szerb **Galats** helynévben, vagyis a ‘tarack’ jelentésű köznévben keresi.

Egyrészt a besenyők kétségtelen 11-13. századi, de esetleg már a 10. század második felétől számítható erdélyi jelenléte, másrészt a székelylelő kisgalambfalvi, nagybaconi, szárazajtai, lécfalvi, egymástól távol eső tájakon élő, okleveles, vagy az aránylag közeli múltban feljegyzett **Galat**, végül a Fogaras városában kebelezett (1391-ben oklevélben **Galath**-ként rögzített) helység-, illetőleg határnév alapoza úgy hiszem nem hibázom, ha PHILIPPIDE véleményét fogadom el helyesnek, Székelyföld több vidékén (Kisgalambfalván, Nagybaconban, szabatosabban Sepsibaconban, Lécfalván, vitathatatlanul besenyő környezetben vagy annak közelében kései utódokra hagyományozódott (valóságos erősséget alkotó vagy földvárszerű térszíni alakzatot mutató) **Galat (Galad)** és **Misegalat** határnév - minden azonos csengése ellenére is - pusztán létével kétségessé, helyesebben szinte lehetetlenné teszi - a **Galat~Galatz (Galac~Galați)** helynév-

nek a mai szerb galats köznévből való (erőszakolt) levezetését. (Arról nem is beszéltek, hogy a szántóföldi tarack (gyomnövény) ó bulgár-szláv nevének a 11-13. század közötti hangzása, kiejtése kérdésével - tudomásom szerint - eddigelő külön senki se foglalkozott, márpedig Erdélyben - egy-két kivételtől eltekintve - a dél-szláv nyelvek közül tudvalevőleg - inkább az ó-bolgár szlávnak a hatásával⁶², nem pedig az ó-szerb nyelvjárásokéval kell mindenekelőtt számolnunk!) A **Székelyföldön határnévként több helyütt is megőrzött Galat (Galad) alak nem végződik -ts hanggal!**

Véleményem szerint a - végső fokon - két különböző, de **azonos töre** visszavezethető helynév-változat kiejtésbeli különbsége, erőltetés nélkül, eléggé könnyen magyarázható: (az Erdélyben négyszer vagy ötször ismétlődő) **Galac-Galați**-nak a **Galat (Galad)** „szalaktól” eltérő hangzása egyrészt a román nyelvbe kerülésének és csekélyke hangváltozásának, másrészt a székelyföldi magyar nyelvjárások természetétől nem követelt, változatlanul maradásának a következménye. A **Galat** névváltozásos szóalak viszont - minden jel szerint - közvetlenül került át a besenyőből a magyarba, eltekintve a föltehető besenyő illabiális a-nak a-vá változásától. A magyar nyelv hangrendszere nem követelte a **galat** közszo többes számú alakjának használatát...

Záró mozzanatként előbbi fejtegetéseim helyességét tovább-erősítőnek látszó földrajzi tényre szeretnék figyelmeztetni. A négy biztos⁶³ erdélyi **Galac-Galați** helységnév háromja vagy az Erdélyi-havasok (=„Déli-Kárpátok”) északi vagy a Keleti-Kárpátok nyugati, belső, hegyaljai tájai közvetlen térségében: a Hunyad megyei Sztrigy völgyében, Fogaras-földön, az azonos nevű város közelében, továbbá Beszterce vidékén, a föltehető 11-12. századi gyeplősávbán, ráadásul besenyő eredetű, vagy még meg nem vizsgált besenyő-gyanús helynevekkel „teletűzdelt” vidékeken, többek között Székelyföldön él tovább⁶⁴. (Az Erdélyi Szigetegységből nyugatkeleti irányban kifolyó Ompoly vize völgyében, a Zalatnai-medencéske keleti felében fekvő **Galac (Ompolygalac**: 1505; **Galac**: 1733-ban;

Galac 1760-1762; **Galatz**: 1854; **Galacz, Galat**⁶⁵), viszont az 1848. évi szomorú magyarülés miatt hírhedtté vált (**Ompoly**)**preszáká - Ompolygyepű** (1733: **Praesaka**; 1762: **Ompolypreszáká**; 1854: **Preszáká, Presaca**) közvetlen közelében leledzik. Utóbbi határában, tőle északkeletre, talán nem „véletlenül” a Valea Ghibartului (olv. Gyibárcului⁶⁶. = Bibarc!) sziklás árka ereszkedik le meredeken az Ompoly itt már erősen szűkülő völgyére. Az Ompoly-völgyi **Galac** helységnek az Ompolygyepűhöz (Preszáká-hoz) való közelsége csábít mind ezzel, mind a többi erdélyi, azonos nevű helységgel kapcsolatban bizonyos, kézenfekvőnek látszó fölfevére. Ha a **Galac** nevű erdélyi helységek területéről (ma, esetleg még) ugyan nem is tudunk erődítések szemmel látható nyomairól, a 11-13. század közén mégis kellett lenniük efféléknek vagy éppenséggel erődített szálláshelyeknek, bármennyire kezdetlegesek lettek légyen is... (Mint ismeretes: a magyar gyeplős szóinak a latin **indagines**, a román **prisaca-prisăci**, az erdélyi „német” **Hach** szó a megfelelője.) Ne feledkezzünk meg TAGÁNYI Károlynak az újabb kutatások eredményétől csak megerősített, nagyszerű meglátásáról⁶⁷. Szerinte széles erdőv alkotta az ország határát. Szüntelen védelme a legjelentősebb feladatok egyike volt. A számottevő akadályterületet alkotó erdőket azonban külön is meg kellett erősíteni az ellenség áthatolásának a megnehezítésére vagy éppen megakadályozására. „...Ehhez képest az erdőknek - írta TAGÁNYI - (...) behatolásra alkalmas, nyíltabb helyein mesterséges akadályokat készítettek, és tartottak fönn. Ezen akadályok az illető helynek, talajnak megfelelően különfélék voltak, és részint árkokból vagy sövényekből, részint földhányásokból, részint kövekből vagy fákból emelt torlaszokból állottak. (...) Az ilyen gyeplős egymással összeköttetésben álló szakadatlan láncolatot alkottak, de amelyet helyenként hadi és közlekedési célokra szánt utak szakítottak meg. Az ilyeneket **kapuknak**, az **ország kapuinak (porta regni)**, vagy a hozzá legközelebb álló hely nevéből, vagy pedig a kapu földrajzi iránya szerint (...) nevezték el. Természetesen a nyitva hagyott utak és

kapuk még fokozottabb őrizet alatt állottak. A nevezetesebb kapuk - mint ROGERIUS írja - többnyire *kőből épültek, s tornyokkal voltak el-látva* (a dőlt betűs részt én emeltem ki - F. I.); ugyancsak ROGERIUS (34. fej.) leírásából tudjuk azt is, hogy egy ilyen mérföldnyi hosszú úton a sikeresebb ellentállás végett egymás után három kapu is volt alkalmazva. A kőkapukon kívül helyneveinkben gyakran előfordul a **Vaskapu** név is, (...) de ilyen vaskapun természetesen nem csakugyan vasból készült, hanem csupán erősen védett, a vas erejével vetekedő kapukat kell értenünk. Később a Vaskapu nevet inkább hegyszorosokra alkalmazták, viszont azelőtt, különösen a legrégibb időben a hegyszorosoknak **Clus** volt a nevük, mely azután nyelvünkben a magyarosabb **Kolos** alakot nyerte..." „...E gyepű- (F. I.) kapukkal szorosan összefüggének a hegyek, völgyek, erdők és folyók természetes nyílásai, szorosai, kulcsa, torka és szája⁶⁷..." , valamint III. Béla királyunk Névtelen jegyzőjének szavait: „...Akkor a föld lakosai parancsukra kőkapukat építének és az ország határszélén fából nagy rekeszeket csinálnak⁶⁸...” Márpedig a faerődítéseknek idővel - természetesen - minden nyoma elenyészett...

Teljesség kedvéért nem hagyhatom szó nélkül az alábbiakat. A kiskalambfalvi határ legmagasabb ormának **Galat** neve nem önmagában áll, elszigetelt jelenség. Tőle nem távol fekszik a - minden bizonnyal - szintén besenyő szállásnevet máig őrző **Bögöz** község⁶⁹, valamint a Székelyudvarhely városába olvadt **Kadicsfalva**, azután a Nyikó-menti (Nagy és Kis-) **Kadács**, továbbá a Korond fölötti **Kadács**-mező (kora középkori) eltűnt település neve⁷⁰ is.

Jegyzet

1. Vö. pl. JERNEY János: *Vizsgálódások a régi kun nemzet nyelvéről*. Pest 1825; uő.: *A magyarországi besenyőkről*. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*. Pest 1842. V.; uő.: *Kelleti utazás a magyarok őseredeti helyeinek kinyomozása végett 1844. és 1845. I-II. köt.* Pest 1851.

2 A székely „Csik” helynevek. = *Ethnographia*. XII 1901. 142. l.

3 *Csiga, csigolya, Csiglamező*. = *MNy*. XI 1915. 314-315. l. lapalji jegyzettel; részletesen a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1928. június 15-i

ülésén tartott előadásban; uő.: *A veszprémyögyi apácák görög oklevele, mint nyelvi emlék*. *SzIE*, II. köt. 630. l. Újabbán BENKŐ Loránd kétségbe vonja PAIS Dezso megítélésának helyességét. Ld. *Adalékok a székelyek korai történetéhez*. = *Új Erdély Múzeum*. II-2 1990. 111. l. GYÖRFFY György elmélyült kutatási eredményei értelmében (ld. *Krónikánk és a magyar őstörténet*. Néptudományi Intézet kiadása. Bp. 1948. 145. l. (...Csiglamező említésének aligha tulajdoníthatunk a székely eredetkérdésben fontosságot...) különben ennek az ügynek az újragörögújboncolgatása - úgy tetszik - már elvesztette időszűrségét!

4. = Erdélyi Irodalmi Szemle. Tudományos és kritikai folyóirat. V1-4 1928. 153. l. (ismertetés).

5. BITAY Árpád sejtése helyesnek bizonyult. A **Fogaras** föltehető török alakját és jelentését (*Fagar šu "Kőrspatak") G. GIUGLEA neves román nyelvész fejtegte meg (ld. *Raportul anual al Muzeului limbii române*. = *Dacoromania*. IV 1924-1926. 2. rész. 1554. l-on) az 1925. V. 22-i ülésen elhangzott felszólalásában. Névfajtsétét Iorgu JORDAN is elfogadta. Ld.: *Toponimia românească*. Buc. 1963. 66., 68. l. III. sz. jegyzettel. Ére Ion CIUPEA, a kolozsvári Történeti Múzeum főműzeológusa volt szíves figyelmemetni. Szívességét cheyüitt is hálásan köszönöm. Fogaras helyén különben a hajdani Bereg megye munkácsi járásából is ismeretes. (Vö.: *A Magyar Szent Korona Országainak Helységnevtára*. Bp. 1907. 632. l. - a román Fágáras névalak mindenesetre közelebb állónak látszik a *Fagar šu-hoz a név magyara változatánál.

6. BITAY bizonyára MELICH János: *A honfoglalás kori Magyarország* című, alapvető művére utal (ld. *A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve*. I. 6. Bp. 1925-1929), noha ezt külön nem említi. A **Krassó** (**Karas**, **Karascica**) vízfőv az i.m. 25., 30., 102. és 379. lapon említődik. Bár KNEZSA István kezdetben (ld. *Magyarország népei a XI. században*. *SzIE*, II. köt. 437. l. sz. jegyzetében) még mervepen tagadta MELICH János vízfőv-fejtésének helyességét, későbbi tanulmányában (Erdély víznevei. Kny. az Erdélyi Tudományos Intézet 1940-1941. évi Évkönyvéből. Kvár 1942. 38. l. 91. sz.) azonban már ő is kénytelen megengedni a török-ből származás lehetőségét. (Helyszűk meg a tárgykörünktől messze esése miatt cheyüitt nem foglalkozhatom a kérdés bizonyításfolyamatának bemutatásával.) Különbön RÁSONYI László későbbi eredményei fényesen igazolják BITAY Árpád meglátásának helyességét. (Vö. **Hidak a Dunán**. Régi török népek a Dunánál. Magvető kiadó. Gyorsuló idő sorozatban. Bp. 1981. 149. l. „...A felsorolt romániai neveknek fontosabb számunkra ama kun, kypcsáki kenécek és bojárok nevei, akik a Déli-Kárpátokon át, előbb a mongolok elől, majd az Aranyhorda uralma alatti politikai vagy gazdasági okoknál fogva különösen Hunyad- és Krassó-Szőrény megyébe menekültek vlach jobbágynépükkel együtt...” Utalok még a kérdéskörrel kapcsolatos, fölöttébb jelentős további összefoglalásaira: *Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'État des Roumains. L'origine des Basaraba*. In: *Ostmitteleuropäische Bibliothek*. III. sz. Bp. 1936. 38 p.; uő.: *Les Turcs non islamisés en Occident (Péçeneques, Ouzes et Qiptchaqs, et leurs rapports avec les Hongrois)*. In: *PHIT* (Kny. 24-26. I. Vö. még: IORGA, Nicolae: *Imperiul Cumanilor și domnia lui Bäsărăbă. Un capitol din colaborația română-barbară în evul mediu*. Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice. III. sor. VIII. köt. Buc. 1928. 97-103; GIURGESCU, Constantin C.: *Istoria Românilor*. Buc. 1937; a turáni-román kapcsolatok természetéről, ha nem is teljesen tárgyilagosan, ld. még SPINELI, Victor: *Realitățile etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X-XIII. Români și turanici. Realități etnice și politice în Moldavia Meridională aux Xe-XIIIe siècles*. Ed. Junimea. Iași 1985 (különösen a 94-99. lapon előadottakat).

7. I.m. 3-70. l., de különösen a 30-64., 129., 207-208., 210., 223., 224., 232-241. l.

8. RÁSONYI László és PÁLÓCZI HORVÁTH András (Besenyő, úzok, kunok. In: *Magyarrá lett keleti népek*. Szerk.: SZOMBATHY Viktor és LÁSZLÓ Gyula. Panoráma kiad. Utazások a múltban és a jelenben sor-

... Bp. 1988. 120. l.) véleményét magukévala téve Erdélyben több, különböző török nyelvi, népi rétegzettségű kell számolnunk. Minthogy hérces szűkebb hazáinkat sem a későbbi oszmán-török, sem a Krími tátrá nem szállta meg tartósan, oszmán-török és nogáj hely- és víznevek „lecsohadásáról” nem igen beszélhetünk. Viszont nem tartozik a lehetetlenségek közé egy-két mongol vagy éppen mongol hely- és víznév idegyökerezése. Ilyen lenne pl. a **Kudzsi víz**, helység- és hegységnevén (vö. ERDÉLYI István: **Élőzetes jelentés az 1971. évi mongoliai régészeti kutatásainkról.** = Archaeologiai Értesítő, 1011 1974. 139-146. l.) idézte mongol Kudzsi helynévvel, és esetleg **Türe** Kolozs megyei helységnevén. (Vö. ZÁGONI Jenő, **Szentkatolnai Bálint Gábor önéletrajzi naplótöredéke.** = Aluta XII-XIII 1980-1981. 172. l. A múlt századi szerző az 1660 körül Dzungáriából nyugatra költözött, gúnynevén kalmúknak nevezett oirat-mongoloktól jaratán jegyezte föl a jurt bejáratával szembeni főhely **türe** nevét. Kötüdomásúan Kolozs megyében, Magyarorbó mellett van **Türe** nevű helység (a helynév alakja első említéstől kezdve változott, mindig **Türe** (!); 1299: Poss. **Tyre** episcopalis; 1332-37: Sacerdos de **Tyure** (!), Thure, **Cyre** (!); 1338: Poss. **Tyre**; 1384: rector ecclesie de **Tyre**; 1397: Poss. **Tyre**; 1427, 1460: Poss. **Thyre**. stb. stb. Vö. SZABÓ Attila: **Kalotaszeg helynevei.** Adatok. Kolozsvár 1942. 259. l.; SUCIU, Coriolan Dicționar istoric al localităților din Transilvania. II. köt. Buc. 1968. 208. l. Effajta lehetőség különben már RÁSONYI László esetben is megfordult Kárpátoktól kívüli területek kun nyelvi körzeteiben előforduló, valószínűságon mongol személynevekkel kapcsolatban. Ilyen pl. az **Gudey** meg a **Kolguna**. „...Quelques noms comans d'origine mongole comme **Gudey** et **Kolguna** renvoient a des immigrants tiphtchak plus tardifs...” l. Philologiae Turcicae Fundamenta. III. köt. I. rész 21. l. (kny.) Különös: KNEZSA István: **Erdély víznevei** (kny. az Erdélyi Tudományok Intézet 1940-1941. évi Évkönyvéből. Kvár. 1942. 26-27. l.) a Maros balparti mellékvízei között a Sebes és Sztrigy közén bémölkökn minden különbözőbb indoklás nélkül - egyszerűen átsíkslik, minden további nélkül kihagyja. Ilyen, többek mellett, a Piáni-patak, a Kenyérvíz vagy Kudzsi-patak, valamint a Sebeshelyi-vízel gyarapodó Városvíze! (Ld. a tanulmány végi térképváltozatot is.) E tekintetben Victor SPINEI véleménye is figyelem érdemel: „...Disonația față de opinia de mult generată, ce postulează caracterul turcic al nomazilor stepelor nord-ponțice de la Inceptul milenului al II-lea, este exprimată recent potrivit căreia pecenegii ar aparține grupului igrice, ceea ce este imposibil de admis, la fel ca și includerea pecenegilor între popoarele de rasă mongoloidă. În anumite cazuri se presupune totuși ca **uanile nomazilor trzii au încorporat și comunități de alt neam...**” (Vö. i.m. 95. l. az 5-6. jegyzettel. Én emeltem ki. F. l.)

A Kelet-meg Közép-Európában elenyészett kypcsáki török nyelveken [ti. a besenyőn, kunon stb-in kívül (az úzok nyelve viszont más, az oguz-törökség nyelvjeiről közé illeszkedett)] ma is szép számmal ismeretek kypcsáki nyelvek és nyelvjeirások. Közülük említjük a Káspi-meg az Árát-ú környékén lakó **kázákok** (kb. 5,5 milliónyian), **karákálpákok** (kb. 250.000-en), **nogájok** (kb. 41.000-en), **kyrgyzek** (kb. 1,5 milliónyian) nyelvet, továbbá az egymáshoz viszonylag közel álló kypcsákos üz-bég nyelvjeirásokat. A **kárcásj-bákkár** (kb. 100.000-en) és -kisebb mértékben - a **kumük** (kb. 200.000-en) a környező, ún. kaukázusi nyelvek hatású túkrözi. A zsidóköz **káráim**-ok kypcsáki nyelvére a környező lengyel meg ukrán nyelvjeirások hatottak. A Krími-félszigeten és Dobrudzsa-ban élő **tatárok** nyelvjeirásai elsősorban oszmán-török (oszmánli) hatásokról ártuloknad. Külön csoportot alkotnak a volgai kypcsák nyelvek: a **kázáni tatár** (kb. 6 milliónyian), valamint a **báskír** (kb. 1,2 milliónyian). De a kázáni tatárhoz közel álló nyelvek ismeretesek Nyugat-Szibériában is. Szibéria nyugati részén a kázáni tatárhoz közel álló nyelvjeirás a **báráb** és **toboli** tatár. Megjegyezendő, hogy a nagy múltú török nyelvek és nyelvjeirások óriási területen való elterjedésük ellenére általában, elsősorban a szókincs meg a nyelvtani szerkezet (a magánhangzók illeszkedése, a kötött szórend, a szóvégi hangsúly stb.) tekintetében ma is nagyon közel állanak egymáshoz. Jelentősebb különbségek csak a hangrendszer-

ben tapasztalhatók. Nagyobbr részük kölcsönösen érthető. (Ld. RÓNA-TAS András: **Török nyelvtörténet.** In: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásai. I. 2. köt. Szerkesztette: HAJDÚ P. - KRISTÓ Gy. - RÓNA-TAS András. Írta és összeállította A Szegedi Őstörténeti Munkaközösség József Attila Tudományegyetem. Bölcsészettudományi Kar. Kézirat. Tankönyvkiadó. Bp. 1976. 80-84. l.; Sala, Marius - VINTILĂ-RĂDULESCU, Ioana: **Limbile lumii.** Mica enciclopedie. Ed. Științifică și Enciclopedică. Buc. 1981 253-254. l. A török nyelvek kutatása azonban távolról sem éri el a megkívánható szintet. LIGETI Lajos szavaival élve (A magyar nyelv török kapcsolatai és ami mögöttük van. I. Bp. 1977. 387. l. Az eredeti szöveghez - sajnos - nem juthattam. Az idézetet LÁSZLÓ Gyula: **Őstörténelmünk. Egy régész gondolatai néppé válásunkról.** Tankönyvkiadó. Bp. 1981. 54. l-ről vettem.) „...A helyzet távolról sem mondható (...) kielégítőnek. A legszembeötlőbb az alaktani vizsgálatok elmaradottsága, az egyes fontosabb török nyelvek történetének feldolgozása. Az összefoglaló nagy török nyelvtörténet megírása szintén a jövővel feladatjai közé tartozik. A török szókészlet kutatása még a kezdet kezdetén tart. (...) Honfoglalás előtti jövevényszavainak a nyugati törökségtől származnak, olyan nyelvekből és nyelvjárásokból, amelyeknek ebből a korból nincsenek más emlékei. Érthető tehát, hogy a tudósok, de az államtiszták is különös figyelmet tanúsítanak a magyar szókészlet e korai elemei iránt...”

9. PAIS Dezső a Magyar Tudományok Akadémia ülészekán 1931. év május havában tartott székfoglalóján a székyely eredete nagyon izgalmas kérdésfölvetése mellett más, még meglepőbb állítást fejtett ki. Szerinte Anonymus **Blach**, **Blak** népneve nem a románokat jelöli, hanem a 9. század végén, a 10. elején Erdélyben meg a Tisza vonalától keletre fekvő területeken, MELICH János hely- és víznév magyarzataival igazolt, bolgár-török jellegű népességet. Fölfogása értelmében a bolgár-törökségnek (esetleg a 670-es években lezajlott „második avar” honfoglalással kapcsolatba hozható - F. l. gondolatfölvetése) egy részét **buláknak** neveztek. Ennek a népnévnek a szlávodosztal alakja lenne a **blach**, **blak** elnevezés. ECKHARDT Sándor szerint (ld. Napkelet. Tudományok Élet. 1931. jún. 1. 6. sz. 555-556. l.) „...Iz a magyarzár minden esetre jobban megfelel a történeti adatoknak, mint a (románokkal) való azonosítás, amely eddig használatban volt. Éppen e helyen fejtettük ki aggodalmunkat a **blach**- (román) azonosítással szemben, hiszen eddig még senki nem állította össze, milyen népeket jelöltek ebben a korban a **blach**, **vlach**, **valach** szóval, holott nyilvánvaló, hogy a kutatásnak ezen kellene কেনelése. Ha Anonymus (meg KÉZÁI Simon) adatai hitelesnek veszi és magyarázni akarja, PAIS elmélete még azt is megmagyarázza, hogy miért van a székyely róvásírának bolgár-török jellege és miért szorítokzik csupán Erdély területére...” Ez azonban, az újabb kutatások fényében, már meghaladott nézet! (PAIS Dezső tanulmánya **Szó és szómagyarázatok** címmel a MNy. XXXI 1934. évi folyamában jelent meg.) PAIS Dezső meglátásától függetlenül RÁSONYI László jutott azonos vagy hasonló eredményre (ld. **Hidak a Dunán** 48-80. l.), legutóbb pedig a nemrég elhunyt BODOR György foglalta össze (A **blakok**. In: A magyarár lett keleti népek. 56-60. l.) a kérdés, utalva a b(u)lak-ok (illae-ok) egy részének Volga-Don környéki szállásolásra. Ld. még LÁCZAY Ervin: **Az erdélyi blak vagy bulak (bulaq) név török eredetéről.** Lerövidítette és sajtó alá rendezte KISZELYI István. A Céh. 198 1990 júli. aug. 21-28. l. Nagyjából hasonlóképpen vélekedik Basri Gün Tekin is: **Le monde turc et sa mission historique.** Leipzig 1929. 123-124. l. Ezzel szemben legutóbb ld.: MAKKAI László: **Erdély a középkori magyar királyságban.** ET 240. l.

10. A magyarországi besenyő telepekről. = Föld és Ember. IX 1929. 65-90. l. Erdély földjéről alig néhány besenyő telepet említ és jelöl tanulmány-végi térképjeirátlan.

11. DRĂGANU, Nicolae: **România în veacurile IX-XIV pe baza toponi-miei și a onomastice.** Academia Română. Studii și cercetari. Vol. XXI.

Buc. 1933. Ez MELICH János idézett műve adatainak a cífolására készült.

12. I.m. SZIE. II. köt. 367-472. I. A besenyőkre vonatkozó részek a 436-439. l-on, a 4. z. alatt, valamint a 471. l-on, a 7. sz. alatt olvashatók. Uő: **Ungarn Völkerschaften im XI. Jahrhundert.** In: Archivum Europae Centro-Orientalis. IV. 1938. 142-154. l. uő: In Ostmitteleuropäische Bibliothek. XVI. sz. Bp. 1938. 102-114. l.

13. Az egykori Kászország régészete. A kászoni székelyek eredete és települései. Kolozsvár, 1938. 53-90. l.

14. **Besenyők és magyarok.** = KCSA I. pótkötet. Bp. 1940 (kny.). 35-57, 100-101 l., valamint a füzet végi térképvezeték. Ugyanez a tanulmány számottevő szövegváltoztatással (jobbfejlokkal) megjelent **A magyarság keleti elemei** című kötetben. Gondolat kiadó. Bp. 94-191. l-on. Elsősorban Erdővidék, illetőleg a Barcasági-medence északi végződése hely- és vízneveit elemezte a szakértő alaposágával. A továbbiakban főként az időbbira utalok.

15. Közléséért e helyről is fogadja hálás köszönetemet.

16. A török nyelvek, nyelvjárások csoportosítását, beosztását illetőleg - mint ismeretes - több nézet alakult ki. E kérdés tekintetében a II. évezred eleji Mahmud al-Kaszari nevével kell kiemelnem. (Ld. BROCKELMANN, C.: **Mahmud al-Kaszari über die Sprachen und die Stämme der Türken im 11. Jahrhundert.** = KCSA II 1921 37-38. l. Kezdetben a török nyelvek (helyesebben csak nyelvjárások) nagyon kevés kivétellel, az eltérések a nevezett ázsiai nyelvész szerint elsősorban hangtani jellegűek voltak. A Kárpátok és szinte a Csendes-óceán közötti óriási területen való szétszórtságuk miatt ezek az apró, lényegtelen eltérések természetesen alakultak ki. A Mahmud al-Kaszari kínálta nyelvészeti adatok a kypcsák, oguz erős közelsége, viszont a besenyővel szembeni bizonyos távolságra utalnak. E különbségek mégsem lehettek élesek, hiszen a bizánciak világgosan fölismerték a besenyő meg a kun nyelv nagyfokú hasonlóságát (ld. a 17. jegyzetekt). Ibn Khordadib (820 és 912 között élt) a török országok között említette az okot, besenyőket, kunokét (Guz, Pačanak, Qypčaq). (Ld. MARQUART, J.: **Über das Volkstum der Komänen.** in: W. BANG és J. MARQUART: **Osttürkische Dialektstudien.** = Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philosophisch-historische Klasse. N. F. XIII 1914. 97. l.) A korabeli arab források általában félreérthetetlenül, egybehangzóan állítják a három nevezett népesség török voltát. Mindhárom népre való utalás olvasható Ibn Khaldun-nál (Ibn Khaldun: *The Muqaddimah. An Introduction to History.* I. ed. F. ROSENTHAL., New York 1958. 156., 161., 162., 165., 1.); a besenyőkről és kunokról Abu'l-Fida-nál (Abou-Fida-nál: *Géographie.* II. köt. ed T. J. REINAUD. Paris 1848. 291-292. l.); a besenyőkről és úzokról Mas'udi-nál (Maqudi: *Les Prairies d'or.* ed. C. BARBIER DE MEYNARD et P. de COURTEILLE. I. köt. Paris 1861. 59., 262., 288. l.) és Ibn Hauqal-nál (Ibn Hauqal: *Configuration de la Terre* (Kitab surat al-ard). II. köt. ed. J. H. KRAMERS et G. WIET. Beyrouth-Paris 1964. 379., 384. l.). Utáb osztályozás szerzője BÁZSKÁKOV, M. J. (Tyurkszkije jazyki. Moskva 1960. 103-148. l.), továbbá - többek között - RÁSONYI László (Hidak a Dunán. 12-14. l.), valamint SALA, Marius - **Vintilă-Rădulescu,** Ioana: i.m. 253-254. l.

17. Ld. KUUN Géza: **Codex Cumanicus Bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum.** Primum ex integro editid prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit. Bp. 1880. I. „...Uzorum lingua cum Bissenorum eadem esse...” „...De Bissenis iam Plan Carpinus annotavit eos cumanice loqui...” PHILIPPEDE, Alexandru: **Originea Romînilor.** (II. II. köt. Iași 1927. 353 kk. l.); GYÖRFFY György: = KCSA 47-73. l., de különösen 41-41. l. uő: **A besenyők nyelve.** In: A magyarság keleti elemei. 171. l. „...Anna Komnené Alexius című művében (1148) megjegyzi, hogy a szkiták (ti. a besenyők) és a kománok (kunok) ugyanazt a nyelvet beszélték. Tekintve, hogy a komán-kunok nyelve a Codex Cumanicus anyagából pontosan ismeretes, következnék, hogy a besenyők is ugyanazt

a kypcsák török nyelvet beszéltek. Mivel azonban Anna Komnené megjegyzésének filológiai értéke kétséges, az „egynyelvűség” takarhat kölcsönösen megérthető, de nyelvjárásiilag eltérő török dialektusokat, lehet azonban egyazon nyelvjárás kifejezője is...” Az alábbi idézet viszont a tanulmány első, a KCSA-ban megjelent változatából való. (71. l.) „...A tárgyalt hangjásosságok a besenyő nyelvet a kypcsák fajtájú nyelvek közé sorolják, ami igazolni látszik Anna Komnena azon megjegyzését, amely szerint a szkiták (=besenyők) és kománok ugyanazt a nyelvet beszélik. Mutakoznak azonban olyan jelek, amelyek Mahmud al-Kaszari megjegyzését látszanak bizonyítani. A boso (= szürke, irdalmi mongol bora) színűn rotacisztiikus alakot mutat a középtörök boz-zal szemben. (Székelyudvarhelytől keletre, a Gyepes-patak meg a Nagy-Homoród völgye vízfalászlójának egyik kiemelkedő magaslátát, egészen szabatosan Gyepes meg Homoródkeményfalva helyeséget elkülönítő, 716 m-es ércet az 1899. évi kiadású osztrák-magyar, **Oláhfalv** und **Csik-Szereda,** Zona 20 Colonne XXXIII. jelzetű, 1.75.000-es léptéktű fekete-féher katonai térkép pl. **Bozokur** tetőként adja, ha nem téves a rendszerint idegen (tehát nem magyar) térképezői tisztek följegyzése!) Jövevényeséval lenne itt dolgnak, vagy a besenyőség egy része valóban a „bolgárhoz és szuvarhoz” hasonló nyelvet beszélt, mint Kaszari állítja?...” Vö. még MUNKÁCSI Bernát: **A magyar fennevek őstörténeti vonatkozásai.** = Ethnographia. V. 1894. 21-25. l. A bizonyos esetekben különben a J-török [mint ismeretes: ilyen a mai ősszes török nyelv és nyelvjárás a csuvas (máig megmaradt egyetlen bolgár-török nyelv), a jákut és talán a háládzs kivételével (ld. ZSIRAI Miklós: **Finnugor rokonságunk.** Magyar Tudományok Akadémiai kiadója. Bp. 1937. 16-19 l.; SALA, Marius - **VINTILĂ-RĂDULESCU,** Ioana: i.m. 253-254. l. 1998. sz., valamint az összefoglaló szócikkből említett népek, népcéskék, nép-törödek címszavai alattiakat; a törökséggel kapcsolatban általában, többek között, ld.: VIRÁNYI Elemér: **A finnugor népek élettere.** Stádium kiadó, Bp. é. n. 180-189. l.; Bozkurt: **Dünya Türklerine.** (Törökföld földe). Bozkurt, Ankara 1941. Temnus, Sayi 11. (Ezt a művet csak RÁSONYI idézetéből ismerem) nyelvekben is elő-előforduló z-r hangváltozással kapcsolatban ld. még a NÉMETH Gyulától írottakat. **A honfoglaló magyarság kialakulása.** Bp. 1930. 92-95. l.) A boz helynévre visszatérve említhetek még valamit. NÄGLER, Thomas: **Așezarea sașilor în Transilvania.** Buc. 1981. 226-227. l. fölseről több erdélyi Boz nevű helységet. Ezek a következők: Buzd (Bozd), **Szászbuzd** Medgyes mellett, **Boz** Hunyad megyében is! (Ld. még SUCIU, C.: i.m. l. köt. 99. l.) Ha már - GYÖRFFY idézete támaszkodva - a Codex Cumanicusra hivatkozom (idézem GYÁRFÁS István: **A Petrarca-Codex kun nyelve.** In: *Értekezések a Történeti Tudományok Köréből.* X. köt. 8. db. Bp. 1882. 95. l. tanulmányát is), ezzel kapcsolatban - sajnos - sem Wilhelm Radloff [**Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus.** Sanktpetersburg 1877 (ismertette BUDENZ József: *Nyelvtudományi Közlemények.* XXI. 1887-től 1890. 73-80., 153-159. l.)], se Wilhelm BANG, se pedig Annemarie von GABAIN (**Die Sprache des Codex Cumanicus.** In: *PhTh.* I. Wiesbaden 1959. 46-73. l.), se PRITSAK, O., (**Das Kiptschaktische.** uc. 74-87. l.) se DRÜLL, D. (**Der Codex Cumanicus: Entstehung und Bedeutung**) tanulmányát nem ismerem. Semmi esetre se haladhatok el viszont NÉMETH Gyula néhány, e rendkívül jelentős nyelvelemre vonatkozó számottevő, jogos észrevétele mellett. NÉMETH, e kiváló magyar török-nyelvész több ízben is bizonyos kételeyeit, fenntartásait írta meg a Codex Cumanicus-szal kapcsolatban. (Vö. **Die Rätzel des Codex Cumanicus.** - *Zeitschrift der Deutschen Morgenländische Gesellschaft.* 1913. IV. füz.; MÉSZÁROS Gyula: **Magyarország ki kun nyelvelemek.** Bp. 1914. (ismertetés) = *Egyetemes Philologiai Közöny.* 1914. VIII-IX. füz. XXXVIII. 706-709. l.) NÉMETH véleménye szerint „...A kun nyelv kérdése ma (1914-ben) így áll: 1. A Codex Cumanicus 1880. évi kiadása (KUUN Géza gróf) az olvasatok önkényessége miatt ma nem használható. Bp. Vilmos löweni professzor ezért újra kiejadja a Codexet vagy legalább annak egyes fontosabb részeit. 2. Radloffnak a kun nyelvre

...és a Kún-féle kiadásra alapozott munkán tekintetben ... javításra szorulnak, mint azt Bang több-kisebb értekezésében ... 3. Még Bang munkálatai után is messze leszünk attól, hogy a C. C. anyagát módszeres kutatásra használhassuk (itt utal fennbéli idézett ... nyelvű tanulmányára, kiegészítésül pedig megjegyzői: ... vélelmik helyességét Bang is elismerte..."). Egyébként (707. l.) pedig ... : „...A kún nyelvre vonatkozó régebbi kutatásokat sem ismeri ... (SZÁROS). Azt hiszi pl. hogy a C. C.-t egy ember írta (10. l.), holott ... fontosabb tudni, minthogy a C. C. német és olasz kezek munká- ... (10. l.): „A C. C.-t idegen jegyezte le, ezért vés a magán- ... zöllesekkel törvénye ellen. A magyarországi emlékeket hangtani- ... közelebb álló (!) magyar ajk őrizte meg; azért ezek e tekintetben ... kétebbébb képet nyújtanak a kún nyelvről”. Éppen fordítva van a dolog ... jezi meg NÉMETH). A C. C.-ban mutatkozó német és olasz ... helyesírásból nagyszerden ki fogjuk hámozni a kún nyelv igazi alakját, ... nem kell (mint M. 10. l.) arra a naiv álláspontra helyezkedni, hogy ami ott ... -val van írva, az csakugyan s) hogy a magyar ajkon fennmaradt ... lehetetlen kún emlékek nem vételek a magánhangzöllesekkel szemben, az ... ugyancsak természetes...” Ld. még: GYÖRFY György: **A Codex Cumanicus keletkezésének kérdéseinek**. In: **A Magyar Történettudományi Intézet 1942. évi Évkönyve**. Bp. 1942. 757-777. l., ... önálló lapszámozás különnyomatát is. (Bp. 1942. 2. l. 2. tábla.). Franciaúl: **Autour du Codex Cumanicus**. In: *Annalecta orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata*. I. köt. Bp. 1942. 110-137. l. és önálló kiadványként a „*Bibliotheca Orientalis Hungarica*” V. füz. Bp. 1942. 30. l. újra közölte **A magyarság keleti elemei** c. kötet 220-241. l.-án. A Codex Cumanicus-szal kapcsolatban újabb szakirodalmi anyagot ismertette LIGETI Lajos a „**Codex Cumanicus..., editio comes Géza KUUN, Budapestini 1880, pp. 395**” című, Budapesten kiadott reprint kiadáshoz írt előszavában (**Prolegomena to the Codex Cumanicus**) 1-54. l.

18. A kérdés teljes vizsgálatának mellőzése - többek között - az alábbiakra utalok: HOREDŦ, Kurt: **Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII**. In: *Biblioteca de istorie*. VII. Bp. 1958. 122-129. l.; DAICOVICU, Constantin, PASCU, Ștefan, CHERESTEȘIU, Victor, MORARIU, Tiberiu: **Din istoria Transilvaniei**. Ed. Acad. Rep. Pop. Române. Bp. 1960. 72. l.; GIURGESCU D. C.: **Istoria romanilor de la cele mai vechi timpuri până astăzi**. Bp. 1975. 190-191. l.; MAKKA László: **Erdély a középkori magyar királyságban**. In: *ET*. 273-284. l. Az erdélyi román kutatásban „Csüged-jellegű” fazekasságnak neveztek, egyesektől a besenyőknak tulajdonított Árpád-kori agyagművészeti termékek összessége nem az, hanem „...már az Árpád-kori (magyarországi) politikai-gazdasági egység mutatója. (...) Nincs önálló etnikumjelző szerepe, annak ellenére sem, hogy korai szakaszában még érzékelhető a 9-10. századi szláv fazekasság technikai utóhatása és néhány díszítőmotívuma...” Ld. BONA István: **Dáciától Erdőelvéig. Honfoglalás és kora. Árpád-kori telepek, falvak**. In: *ET*. 228. l.

19. Vö. PÁLÓCZI HORVÁTH András: i.m. 80., 90. l.

20. „...Ezt a népet már nem mondaszerű elbeszélésekből kell kikövetkeztetnünk, telepeiket nem homályos célzásokból kell megállapítanunk, mert a besenyőkre vonatkozó forrásaink száma igen tekintélyes és teljesen megbízható, amelyekből - középkori viszonyainkhoz képest - elég világos képet kapunk besenyőink telepeiről...” KNEZSA István: **SZE**. II. köt. 436-439. l. „...A besenyők magyarországi helynévi emlékeiről egyre inkább kezd felszakadozni a homály. Mindig több és több helynévről sejtiük, hogy besenyő eredetű, és így elkülöníthetjük török helynéveink más rétegű, főként kún (?) anyagától. Természetes, hogy maga a besenyő anyag is több bevándorlási, települési rétegből származhat. (...) A Kárpátokon túli területekről is beszorulhattak Erdélybe kezdetben független besenyő töredékek. (...) Barót, Tsepely a talán néhány más székely[földi] helynév is lehet besenyő eredetű. Persze az otáson kell bánni az ilyen helynevekkel, mert némelyik úz eredetű is lehet, de a rájuk

vonatkozó okleveles adatok csak nagyon későiek...” Vö. RÁSONYI László: **Hidak a Dunán...** 88-89. l. A török vagy törökös szervesíteli népek jogrendszerének megfelelően, a különböző időkben csatlakozott besenyő csoportok egy részét határozottan határvédelmi feladatok teljesítésére rendelték. Egyébként is, még a XII. században is, a királyi sereg elő- és utóhadát főként székelyekből és besenyőkből állították hadrendbe. A csehekkel vívott 1116. évi olasváji ütközetben a besenyő és (nyugati) székely fíjasok az elővéd harcokban a színtelt megfutatommal harcászati célszélvel létek. (Ld. PÁLÓCZI HORVÁTH András: i.m. 125. l.). A besenyők kérdéséhez fűződő bokros szakirodalommal ehelyütt nincs miért foglalkoznom. Ezzel kapcsolatban - többek között - az alábbi könyvészeti összefoglalásokra utalok: BANNER János - JAKABFFY Endre: **A Közép-Dunamegyei régészeti bibliográfiája a legrégibb időkől a XI. századig**. Akadémiai Kiadó. Bp. 1954. 524-525. l. II. köt. Bp. 1960. (1954-1959) I.; III. köt. Bp. 1968. (1960-1966) 220. l.; III. köt. Bp. 1981. (csak JAKABFFY Imre: 1967-1977). 337-339. l. Legújabbban: GOLDEN, Peter B.: **The peoples of the South Russian steppes. (The Pechenegs)**. In: *The Cambridge History of Early Inner Asia*. (ed. by Denis Sinor). Cambridge University Press. Cambridge-New York-Port Chester-Melbourne-Sydney 1990. E rendkívül jelentős tanulmányokat tartalmazó kötethez - sajnos - nem juthattam hozzá.

21. Az alábbiakban bemutatandó szövejtéti, néveredeztetési és magyarizációs kísérlet kiragadott része egy majdnem két évtizede összeállított, kötetnyi anyagot kitevő, jóakarató kiadóra váró, **Adatok erdélyi török nyelvű népségekre XI-XIII. századi határőrök szerepéhez** című tanulmányomnak.

22. Szövege megjelent a Beszterce-Naszód Megyei Múzeum Évkönyvei sorozatában. Ld. **Din trecutului istoric al orașului Bistrița - Breve histoire de la ville Bistrița**. = *File de istorie. Culegere de studii, articole și cercetări*. I. köt. Bistrița 1971. 11-23. l. A bennünket érdeklő fejezetét a 11-12. l.-on tanulmányozható. A szerző Beszterce város alapításával kapcsolatos véleménye azonban nagyon is elmarasztható; nem ismer vagy nem akar tudni századok katonától elét, bizonyos, ránk nézve kedvező, jelentős eredményeket.

23. Vö. **Documente privind istoria României. Seria C. Transilvania**. III. köt. Bp. 1954. 135., 147. l.; SUCIU, Coriolan: **Dictionar istoric al localităților din Transilvania**. I. köt. Bp. 1968. 75. l., II. köt. 247. l. (Vișoara című sz. alatt). Ld. még ZIMMERMANN, F. - GÜNDISCH, C.: **Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen**. IV. köt. Hermannstadt 1937. 478., 482. l.-on között, 1432. évi oklevélben a magyar meg a szász név egy mondat keretében említődik: „...vinee in monte Besenew alias Heidendorff” (ld. még GYÖRFY Gy.: i.m. 167. l.) további, 1587-1589 közt kelt oklevélben ismét előfordul a **Paganica** helyszín-jelölés (ld. JAKÓ Zsigmond: **Adatok a dézma fejedelmekről adminisztrációjához**. Kolozsvár 1945. 75. l.). Az 1750. év után azonban már csupán **Besenyő, Bessenyő, Beșineu, Heidendorff, Heidendorff** alakváltozatok fordulnak elő. Egyébként a Beszterce-vidéki szász betelepülése sokat vitatott kezdetét, folyamatát, az ide érkezőt „szász” csoportok máig tisztázatlan XII. századi beköltözését illetően legutóbb ld. NÄGLER, Thomas: **Așezarea sașilor în Transilvania**. Ed. Criterion. Buc. 1981. 166-167. l.-on frottait. Vö még Wagner, Ernst: **Az erdélyi szászok településtörténete az újabb kutatások tükrében**. = *Új Erdélyi Múzeum*. II-1990. 22-31. l. Nem érinti ezt a kérdést.

24. DRÁGANU Nicolae adasztekt, nagyszabású, de eredménytelen, névfejtesésként tekintve sokhelyütt elmarasztható művében (Româniile..., 514-515. l.), helyesen utalt a fölé megfigyelt jelenségre. „...Egyes erdélyi besenyő falvak szász jelölése (Héndrök < Héndorff = „Heidendorff”, Betschenund mellett) szerint azok a szászok megérkeztek kor még nem olvadtak be. (Éxistau înca neasimilați.) (...) Érdekes megfigyelni - fűzi tovább gondolatát DRÁGANU N., - hogy a besenyőket a Niebelungenlied „die wilde Pessenacre”-it Heimskringla eller norges Kongesagaer af Snorre Sturlasson (helyesen Snori Sturluson, élt 1178-1241 között) is

„heidinn-nek” jelöli. (Unger kiadása. Christiania 1868.) DRÁGANU, GHERGHEL, I.: **Zur Geschichte Siebenbürgens**. Wien 1891. 28-30. l. szövege alapján idézi. Kiegészítései és egyúttal helyesbítéseink azonban még valamit meg kell jeyeznünk. Alexiosz Komnénosz bizánci császár harcos „pogány” ellenfeleit nemcsak a besenyőkkel azonosították (ld. KOGĂLĂNCEANU, M.: **Istoria Romănilor**. I. köt. Iași 1903. 26. l.; DRĂGANU, N.: i.m. 571. l.; **Anciennté et expansion des Roumains d'après la toponymie, l'onomastique et la langue. Territoire de formation du peuple roumain et de la langue roumaine.** = *Balcenia*. VI 1943. 448. l.; R. M. Dawkins: **An Echo in the Norse Sagas of the Patzinak War of John II Komninos.** = *Annuaire de l'institut de philologie et d'histoire orientale et slaves*. 5. Mélanges Émile Boissacq. I. Brükselles 1937. 246-247. l. Ld. még VASILJEVSKI, V. G.: **Varjago-russkaja i varjago-anglijskaja družina v Konstantinopolje XI i XII vjekov.** = Trudy V. G. Vasiljevskogo I. köt. Sankt-Petersburg 1908. 271. l.), hanem a kunokkal is (vö. GHERGHEL: i.m. 17. l.; HOREDŦ, K.: **Blökumanalad și Blakumen.** = *Arheologia Moldovei*. VI 1969. 180-181. l.). Ezzel szemben GYÖNİ Mátýás (**Les variants d'un type de légende byzantine dans la littérature ancienne islandaise.** = *Acta Antiqua*. IV 1956. 302-302. l.) mindkét lehetőséggel számol (ld. különösen a 14-15. jegyzetben foglaltakat). N. DRĂGANU a „heidinn” besenyőkre vonatkozó utalásnak jobb megérthetésére, egészen rövidre fogva, a következőket kell megemlítenem: a Szent Olaf csodatetteiről szóló középkori izlandi és skandináv írásos emlékek a Délkelet-Európa bizonyos részeivel kapcsolatos eseményekkel összefüggő érdekes beszámolókat is tartalmaznak. A bizonyos mértékig a hazai kora középkori történelem kutatásáa tekintetében is fôlhasználható északi elbeszélô források hazai alkalmazásáa illetôleg - különben - lásd: SPINEI, Victor: **Informații despre vlahii în izvoarele medievale norvege** (I. = Studii și cercetări de istorie veche. 241 1973. 57-81. l. Az erôl a szent uralkodóról szóló skandináv irodalmi jellegű források ôsszetettiségüknel fogva a leg-nagyobb érdeklôdésre - kétségén kívül - Snori Sturluson alábbi művei tarthatnak számot: **Szent Olaf saga-ja meg a Nôreges kunonga søgur** (A norvég királyok legendái) vagy **Konungabók** (Királyok könyve), más, elterjedtebb nevén **Heimskringla** (Világ kereké, köré). **Szent Olaf sagájának** változatai minden tekintetben nagyon hasonlítanak a **Heimskringla**-nak a Szent Olaf csodáit megörökítô részleteihez. V. SPINEI, ôsszehasonlítással, eredetben adja a két fajta szöveg elsô részét: **Heimskringla: „...Sá atburdr vard a Griklandi, pá er par var Kirjalax kunongr, at kunongr fór hverdr á Blökumannaland. En er hann kom a Pezinavölhu, pa kom par á moti honum heidinn kunongr med úvigan her...”**) GHERGHEL, I.: i.m. 28. l. után). **Saga Olafs kónungs hins helga: „...Sá atburdr vard i Griklandi, pá er par var Kirjalax kunongr fór herfür á Blakumannaland, en er peir kvomu á Pezina völlu, pá kom par moti honum heidinn med oflydanda hér...”** [Rafn, C. C.: **Antiquités russes d'après les monuments historiques des islandais et des anciens scandinaves**. I. köt. Copenhagen 1850. 468. l. után; mindkét szövegrész V. SPINEI idézett tanulmányából kölcsönöztem (Studii și cercetări de istorie veche. 241 1973. 65. l.)] Tudomásom szerint I. GHERGHEL volt az elsô, a fentebbi skandináv szövegrészekben említett kora középkori történelmi mozzanatot Erdély történetébe illesztô szerzô. Idézett műveiben (17-18. l-on) kifejtett véleménye szerint Áleksziosz bizánci császárnak a vak király vezette „pogányokkal” vívott tüközétére az 1114. évben került volna sor. Más tanulmányaiában (=Convorbirii literare, 525-6 1920. 343. l. - eléggé megtelep - ugyanazt az eseményt az 1118. évre teszi. Utóbb (=Revista arhiveilor, 19274 236. l.; uő: Arhiva, 351 1928. 64. l.) viszont már az 1094. évszám mellé áll. Az 1114. mellett - ebben az évben a bizánciak kisebb méretű hadjáratát haltok az Al-Dunától északra fekvô, kun uralom alatti területekre - kardoskodott N. DRĂGANU (i.m. 226. l. l. jegyzet; uő: **Vechimea și răsândirea romănilor pe baza toponimiei și a onomastice**. Valéni de Munte 1934. 29-30. l.; uő: = *Balcenia*. VI 1943. 448. l.); GIURESCU, C. C. (**Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul sec-**

olului al XIV-lea. Buc. 1967. 35. l.) és K. HOREDŦ (= *Arheologia Moldovei*. VI 1969. 180. l.); R. M. DAWKINS (i.m. 243-244. l.) nézete értelmében a skandináv forrásokban leírt események II. Komnénosz Joánészról 1121-1122-ben a besenyőkkel viselt háború idején zajlottak. míg GYÖNİ Mátýás (= *Acta Antiqua*. IV, 1-2 1956. 303-304. l.) szerint I. Alexiosz szízbán fôrgô hadjáratáa a kunok ellen irányította vagy 1094-ben, vagy 1113/1114-ben. Bárhogy is álljon az ügy, a besenyőkkel kapcsolatban használt „heidinn” (=pogány) jelzô - nyilvánvalóan - nem az erdélyi besenyőket illeti, ahogy az elsô pillanatra valószínûnek tûnnék a fentebbi idézetekbôl, hanem - minden bizonnyal - a Kárpátoktól keletre és délre esô területeken élt, „szabad” besenyőkre vonatkozik... A Beszterce-völgyi **Besenyő-Heidendorf** helységnevvel kapcsolatban különben figyelemre méltó kell e szász nyelv nem egyedülálló voltára. Erdély területén ui. más hasonló vagy éppen azonos szász helységneveket ismerünk: az Alsó-Fehér megyei **Székásbesenyô** (rom. Beșineu), szása neve **Betschenden**, irodalmi németül **Heidendorf**; **Hegen** (Brădeni, Szeben megye) hivatalos német neve **Hendorf**, szászul viszont **HëndŦ-Hëndorf** = „Heidendorf”! (Ld. DRĂGANU, N.; **Romăni**... 515. l.; SUCIU, C.: i.m. l. köt. 103, 286. l.) - A Teljesség kedvéért említem a Beszterce melletti Besenyô helység közelében fekvô Sajómagyaros határába esô **Besenyô-völgyet** is. (Ld. KĂDĂR József: **Szolnok-Doboka vármegye monográfiája**. VI. köt. Dés 1904. 30. l.; GYÖRFY Gy.: i.m. 167. l.) Besenyô határában **Korhána** határnév (ld. KNEZSA István: **Erdély víznevei**. I. 0. 229 1-14.)

25. Ennek, a hajdani történeti valóságot egyáltalán nem ismerô, merôben képtelen állításnak [vö. „...A török vagy törökös államszervezetek keretében szokások általános gyakorlattal: az újonnan csatlakozott törzsek (vagy törzsrészek); ilyenek a magyar államszervezet védelmében helyezkedett besenyô csoportok - csakhogy PASCU, Ilyesmiről, sajnos, nem akar tudomást szerezni -] néha nem lesznek a szövetség tagjaival (esetünkben a kora középkori magyar állam népeivel) egyenlô helyzetben. Ezek végzik a legnehezebb munkát, védik a határt és elül mennek a harcban. (TAGĂNYI Károly: **Gyepű és gyepűelve.** = *Mny. IX* 1913. 103-104; NÉMETH Gyula: **A honfoglaló magyar nép...** 19-20. l.) - Az újgurok a késôbb meghódított **Basmly** és **Karluk** törzsekkel elôvidű használták mind pihenéskor, mind háborúban. (Chavannes, Edouard: **Documents les Tou-Kiue (turcs) anciens**. St. Petersburg. 1903. 94. l.; NÉMETH: i.h.). „...A magyar törzsszövetséghez legutóbb csatlakozott kavar (kabar) törzs harcosai Kónsztántinosz Porfürogennôzsz értesítése szerint elöl mennek a háborúba. (**De administrando imperio**, 39.; NÉMETH: i.h.). Báján Kágán (avar fejedelem) a késôbb csatlakozott kuturguroknak (kutriguroknak) megparancsolja, hogy keljenek át a Százv és pusztásák Dalmáciát. Kerek-perec ki is jelenti: azer küldi ôket, mert nem nagyon bánja esetleges pusztulásukat. (vö.: Menéndros, ed. Bonn, 31; Exc. de leg 458.; NÉMETH: i.h.). Tamás spalatói érsek állítása szerint (**Historia Salonica**, 38. c.; NÉMETH: i.h.) a mongolok a leigázott népekbôl nagy számú fegyverest - különösen kunokat - visznek magukkal, s ezeket valósággal harcba kergetik. Julianus ugyanerrôl ír a perugiai püspökhöz címzett levelében (WENZEL Gusztáv: **Árpádokir új Okmánytár**. VII. köt. 553. l.; NÉMETH: i.h.).” A fentiek hazai szemléletére s egyben Ștefan PASCU állításának ékes cáfolataként, kapásból mindjárt három csattanós ellenírtást említhetek. Az egyik a Szebeniban csattanó, annak a tetözô örömötô, a 2245 m magas Cindreltől légvonalban mindössze 8 (nyolc!) km-re, a Bătrina-tető (1911 m) közelében fekvô, völgyé, valamint a Cindrel északi oldaláról eredô Riu Mare jobb oldali, tágabbá az erdélyi Cód bal oldalú mellékvezése **Besineu** = **Beșineu** nevet viseli. Vö. GYÖRFY Gy.: i.m. 166. l.; BUZA, M., FESCI, Simona: **Cindrel**. In: „Munții noștri” sorozat 28. sz. Buc. 1983, térképpel. A Cód mellékzét viszont **Izvoru Beșineu**-nak hívják. A másik, PASCU állításának szintén ellentmondó esetet - az Erdélybôl tekintve - még eldugottabb északi-hegységnyi kapcsolatban említhetem. A magas hegytömb Jászék-terület végzôdésén, a Barcasági-medencétől jól elrejtve, a Dămbovița vadregényes völgyének nagy kanyarulatától mindjárt délre, a

Draacjin-teski (2102 m) északi kiágazásának legmagasabb (1873 m-es) ormát **Pecineagu**-ként tartják számon. Tőle nyugatra nyílik a Izvoru Hotarului (!) völgye. Vö. IONESCUC-DUNĂREANU, Ion: **Iezer**. A „Munții noștri” sorozat 33. köt. Buc. 1984. térkép; továbbá 58., 109., és 116. l. Állításmos erősítésére említhetem továbbá az Erdélyi-havasok (= „Déli-Kárpátok”) kelet-nyugati tengelyének nyugati végére eső Szárköz-hegység közepe táján emelkedő V. Pietrii északnyugati lejtőjén eredő, **Pecineagu** nevű hegyi patakot. Ez a Karánszecs közeli Zsuppa hegységfőtől mindjárt északra a Temes-folyóba szakad, az Erdőhatát (=Pojána Ruszák) a Szárköz hegycsoporttól elválasztó földszekvenci foyólyoson (tektonikus árkon) végigfolyó Bisztra harmadlagos mellékvize. Eredetileg új. A Poiana Mărulei nevű patakba szakad, az vizsont a Bistra Mărulei vizét gyarapítja. Utóbbi pedig az említett földszekvenci árokban folydogáló Bisztra bal oldali mellékvize. (Ld. **Románia. Atlas rutier**. Szerk.: DRAGOMIR, Vasile, BAILEA, Victor, MURĂȘANU, Gheorghe, EPURAN, Gheorghe, Ed. Sport-Turism. Buc. 1982. 43. szelvény; NICULESCU, Gh., CĂLIN, Dănuț: **Muntele Mic-Țarcu**. „Munții noștri” sorozat 51. sz. Buc. 1990. 17., 85. l., valamint a köthetéz csatolt térképet.) Ezek a helynevek bizony az itteni besenyők - legalábbis egy részének - eléggé mostoha sorsáról látszanak tanúskodni, a csatlakozott népekkel kapcsolatban megszokott gyakorlatnak megfelelően!...

26. Št. PASCUC vonzó, „idilli”, de eredenőben téves képet fest a hajdani valóságban gyökeresen eltérő helyzetűtől, mintha ezek a besenyő csoportok vagy vezetőik a „senki földjén” csatangolva saját kényük-kedvük szerint válogathattak volna szállás-területet, nem eszedektek volna a kora középkori magyar állam erdélyrészi vezetői és azok beosztottai akaratának megfelelően, a határőr-szervezési rendelkezések keretében. Mint az nagyobb lélegzetű tanulmányhoz mellékel térképvázlataim egyikéből világosan szembetűnik, c települések a Szent László-kori (1077-1095) gypűponna szélesebb-keskenyebb sávjában sorakoztak; népességük (eladata tehát kétségeltnél a veszélyeztetettbe határszakaszok védelmére volt! Mestere nyomán Mircea RUSU a hajdani valóságól még messzebbre rugaszkodik alábbi állításával: „...La domination des Hongrois en Transylvanie e duré peu de temps [itt bizonyára Szent István királyunk 1003. évi erdélyi hadjáratainak sikerére, Erdőelvi Zoltánnak a hatalomba helyezését követve], RUSUól helytelenül értelmezett következményeire gondol. (Vö. GYÖRFY György: **István király és műve**. Gondolat kiadó. Bp. 1977. 169-171. l.); parce que, au Xie siècle les chroniques [?] signalent d'autres duce ou voivods Petchénégus ou Cumans [?] indépendentes [?], qui vont successivement pénétrer dans la Hongrie, en passant par la Porte du Meșeu, ou ailleurs, pour la piller...” (La population autochtone et les Hongrois sur le territoire de la Transylvanie aux IXe-XIe siècles. In: **Congressus Quartus Internationalis Fenno Ugristarum**. Budapest 1975. Pars II. Akadémiai Kiadó. Bp. 1980. 212. l.) Hamis vélekedése értelmében Erdély tehát nem tartozott volna a magyar királysághoz, hanem besenyő vagy kun ország lett volna! Ezzel a légből kapott állítással szemben, a régészeti leletek hiányának kényszerű következtében csakis ERDŐL. IV. István véleményét tehetem magamévá: „Korai besenyő leletek Erdélyből [egyelőre] nem ismerünk és az erdélyi Gyulát (Gyulát) besenyő eredetű vezetőnek feltüntetni akaró hipotézis régészetiileg nem támasztható alá. (Utal: PASCUC, Št.: **Istoria voievođatului Transilvanie**. Buc. 1971. című munkájára.) ERDŐL. IV. tanulmánya: **A honfoglaló magyarság etnikai hátairainak kérdéseihöz**. In: **Congressus Quartus Internationalis Fenno Ugristarum**. Budapest 1975. Bp. 1980. 47. l.)

27. Ld. KNIEZSA István: i.m. 440-441. l. Legújabbban BENKŐ Loránd (= Új Erdélyi Múzeum. II-2 1990. 115, 117-118. l. „...Török eredetű helynévanyagot a Székelyföldön nem találunk. (...) Van egy név, amelyik esetleg korábbi török etnikum megléteére utalhat: a **Besenyő** név. E név maga ugyan török faj (helyesebben fajtájú) népet jelöl, a szó azonban persze már magyar, s ez a név is...” Erme eleve szűkre szabott közlés keretében távolról se mutatható be pl. a terjedelmesebb ősszelállításom egyik fejezetében tárgyalt Beszterce-Naszód megyei török-gyanús vagy

éppen török helység- és vízneveket: Besenyő, Berlád, Budak, (Szamos-)Makód, (Szamos-)Kócs, Tancs, Teke stb. kérdését, az ügy természeténél fogva hozzájuk kapcsolódó Bükkös, Csepán, Horló, Kékes, (Sajó-)Sárvár említésével egyetemben.

28. Ld. SUCIU, C.: i.m. I. köt. 250. l. Szerinte első okleveles említése: 1345: **Galoz, Golaz, Goloz** (Documente... ser. C. Transilvania. b. IV. köt. Buc. 1955. 275., 646-647. l.); 1356: **Galaz** (ZIMMERMANN. Fr. - WERNER, Carl: **Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen**. II. (1325-1390). Hermannstadt 1897. 129. l.); 1587-1589; 1733: **Galacz** (JAKÓ Zsigmond: i.m. 46. l.); 1750: **Gyelotz**; 1805: **Galatz, Heeresdorf** és románul **Galati**. Sajnos, éppeset se nyíltok a Beszterce-környéki (Nösnergeu-i) szász nyelvjárásához, mégis megkockázatom a kérdést: a tanulmányom alábbi részében kifejtették értelmeiben vajon a **Heeresdorf** helységnev első tagja nem azonos-e az irodalmi németből ismeretes **Heer** 'sereg, hadsereg, tábor' szóval (vö. **BALLAGI Mór: Új teljes német szótár. Német-magyar rész**. V. kiad. Bp. 1882. 481. l.), nem félig-meddig tükörszava-e a **Galac**-nak, nem érzékeltet-e hasonló, valamilyen erdítésre vonatkozó fogalmat?

29. Ld. **Keletmagyarország helynevei**. In: **A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve**. 1943. Magyarok és románok. I. köt. Bp. 1943. 302. l.

30. Vö. **A Magyar Szent Korona Országok Helységnevtára**. Bp. 1907. 645. l.; SUCIU, C.: i.m. I. köt. 331. l.

31. Az erről a **Galac**-ról szóló első említés valójában 1443. évi keltezésű: **possessio valachalis Galatz**; az 1447. évi. már második említése! (vö. SUCIU, C.: i.m. I. köt. 250. l. Galati, u. Galac, r. Hațeg, R. Hundoara).

32. A fogarasföldi **Galac** neve 1396. évi oklevélben tűnik fel először **Galath** (!) alakban. Ld. SUCIU, C.: i.h. E helységnev, minden bizonnyal a java középkorban, a 15. század első felében épült **jelenlegi Fogarasvára alatt**, ásátásokkor megfigyelt, egyelőre meghatározatlan időszakban létesült, a 13. században már biztosan megvolt, de bizonyára jóval korábbi eredetű. (esetleg) **10. században** létesített gendavázás, tehát „escrpfalú” földvárhoz fűződött! Ld. **Sápáturile arheologice efectuate de D.M.I.A. in anul 1972**. - **Cetatea Făgăraș, jud. Brașov**. = Buletinul Monumentelor Istorice. XLIII 1973. 74. l.

33. Erre, a legjobb tudomásom szerint ma már eltűnt, egyelőre meghatározhatatlan helyű **Galac**-ra KNIEZSA István LIPSZKY (Lipszky Johannes de Szadicsna: **Repertorium locorum obiecturorum in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confiniorum militarium Magni item Principatus Transylvanie occurrentium**. Buda 1808. **Pars secunda: Transylvania**) művére hivatkozok. A Kolozs megyei **Galac** helységnev különben GYÖRFY György nagyszabású történeti-földrajzi művében se szerepel! (Vö. **A Árpád-kori Magyarországi történeti földrajza**. III. köt. Heves, Hont, Hunyad, Keve, Kolozs, Komárom, Krassó, Kraszna, Küküllő megye és Kunság. Akadémiai Kiadó. Bp. 1987. 348-349. l.)

34. A helynévanyagban valóban, annál kevésbé a vidék régészeti-helyrajzi anyagában. Vö. **Erdély régészeti repertóriumai. I. Őskor**. Kolozsvár 1942. 335. l. 20. sz. térképvázlattal: 13., 20., 103., 110. ROSKA Márton: **A kelták Erdélyben**. = **Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéről**. IV. 1955 53-80. l.; POPESCU, Dorin: **Celții în Transilvania**. = **Transilvania**. Organ al Asociațiunii pentru literatura română și cultura popularii români (ASTRA). 75 1944. 639-666. l.; DĂNILĂ, Ștefan: **Noi descoperiri arheologice privind problema celților din zona Bistriței**. = **File de istorie - Bistrița**. I 1971. 59-71. l. (Többek között éppen a Dipse-völgyi Galac falu határából is ismeretesek kelta leletek.) Ld. továbbá ZIRRA, Vlad: **Descoperiri celtice de la sfințitul Latene-ului mijlociu în Depresiunea Bistriței**. = **File de istorie - Bistrița**. III. 1974. 1380-164. l.; CRIȘAN, I.H. **La necropole de Finținea [Szászújfal] és son importance pour le problème des Celtes de l'Europe centrale**. = **Alba Regia**. XIV 1975. 185-186. l.

35. Eme állítás tekintetében nem árt főlegilyeni FERENCZI Géza régészeti adatokra alapozott megállapításaira, mégha – tudomásom szerint, Sajószárvás és Beszterce (város) részétől eltekintve, ezen a vidéken egyelőre – hiányzanak is a korábbi keltéséhez szükséges kutatások eredményei. Ld. **Néhány kora középkori székely falu keletkezési idejéről.** = Korunk. XXXVIII/11 1979. 947-954. l., valamint BENKŐ Elek: **A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiaja.** In: *Varia Archaeologica Hungarica*. V. köt. Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae Budapestini. Budapest 1992. 9, 23-27.

36. LOSONCZI István: **Milyen lehetett a magyar köznyelv szókészletében és nyelvtanában Szent István trónraléptekor?** SZIE. II. köt. 592-593. l.

37. Vö WEIGAND, Gustav: **Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien.** = Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache. XXVI-XXIX 1921. 79 és kk. l.; Conea, Ion – DONAT, Ion: **Contribution à l'étude de la toponymie péchéngue-comane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube.** Contributions onomastiques publiées à l'occasion du Vie Congrès International des Sciences des Sciences onomastiques de Munich du 24 au 28 août 1958. 139-169. l. Ld. még GIURESCU, C. C. – GIURESCU, D. C.: **Istoria Românilor de la cele mai vechi timpuri până astăzi.** Buc. 1975. 190-191. l.

38. l.m. 354. l.

39. Vö. ZENKER, I. Th.: **Dictionnaire turc-arab-persan.** Leipzig 1866-1876. 707a.; REDHOUSE, J. W.: **A turkish and english Lexikon.** Constantinople 1890. 379a 8. Az igazság és teljesség kedvéért hivatkoznom kell Kónsztántinos Porfürogenetosz egyik állítására. **(De administrando imperio.** A besenyő népről írt 37. fejezet. (A magyar honfoglalás kútifői. Szerk. PAULER Gyula és SZILÁGYI Sándor. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Bp. 1900. 118-119. l.)Tudnivaló, hogy a Dnyeper folyón innen, a Bolgáriának néző részén, egészen ama folyó (ti. a Dnyeszter) átjárásáig pusztá várak vannak. Az első várat **Fehér-nék** nevezik a besenyők, mert egész fehér köből épült (valószínűleg azonos a későbbi Nyeszter-Fehérvárral, ma Akkerman-na); a második **Tungátái**, a harmadik **Kránakátái**, a negyedik **Szálímákátái**, az ötödik **Szákakátái**, a hatodik **Giáukátái.** (A nevek helyes besenyő olvasata különben: (-Aq?)qatay, Tüngatay, Oraqna-qatay, Salmaqatay, Yauqatay. (Vö. RÁSONYI László: PhTf III/I kötet. 7. l. GYÖRFFY György átirása szerint viszont: **Tynkataj, Krakna-kataj, Salma-kataj, Saka-kataj és Jaju-kataj** - i.m. 188-189. l.) - E régi várak épületei közt emlékeket és kőkereszteket is találtak, amiről az a hagyomány, hogy valaha rómaiak laktak ott...") A Dnyeszter nyugati, jobb partján, a folyó átkelőnél tehát hat elhagyott erőd volt besenyő kézen; ezek nevükben is viselték a **török kátáj** "erődítmény" szót (pl. **Kránakátáj, Órvár, Örvövár, Szákakátáj** "Cölöp (Palánk-)vár"). PÁLÓCZI HORVÁTH András: i.m. 113. l.) Ezek szerint a besenyők - akárcsak a magyarok (vár, erődítés, erősség) - két szavat is használtak ugyanazon, vagy hasonló fogalom jelölésére! A magyar gát szóval rokonítható besenyő **kátáj-gátáj** szó jelentésbokrálva kapcsolatban különben ld.: VÁMBÉRY Ármín: **A magyarok eredete.** Ethnologia tanulmány. A Magyar Tudományos Akadémia kiadóhivatala. Bp. 1882. 120-121., 658. l. 170. sz.

40. KUUN, Géza: i.m. 273. l.: **Gala**, 'civitas', 'proprie', 'arx', 'castrum'.

41. Dobrudzásban, többek között, pl. **Eski-kale** (vö. ŠTEFAN, Al. - S.: **Noviodunum. Studiu de foto-interpretare arheologică.** = Buletinul Monumentelor Istorice. XIII 1973. 5. l. 36. A kérdéssel kapcsolatban érdemes átlapozni pl. TOLSZTOV, Sz. P. ismert művét is; abban számtalan, élő, nyugat-ázsiai mintára akadtunk. **Az ősi Chorezm.** Bp. 1950. 30. l. kötet végi térképábrálat.

42. Mint a 17. jegyzet szövegéből kiviláglik: nyelvük kypcsáki jellegűnek tekinthető. Vö: még: NÉMETH Gyula: **Die Inschriften des Schatzes von**

Nagyzentmiklós. In Bibliotheca Orientalis Hungarica. II. köt. Lpzig 1932. 53-54. l.; RÁSONYI László: **Hidak...** 140. l.; PÁLÓCZI HORVÁTH András: i.m. 107. l. RÁSONYI László az orosz évkönyvekben, a magyar forrásokban, a romániai oklevelekben szereplő és az Erdélybe vándorolt kun és keleti kun (kypcsáki) kenézekre vonatkozó adatokat, továbbá a bulgáriai kun neveket, összesen mintegy 400 tulajdonnevet több tanulmányában közölte franciául illetve oroszul tülükül. Ld. pl. **Études sur l'Europe Centre-Orientale** című sorozatban: **Contributions à l'histoire des premières cristallizations d'états des Roumains. L'origine des Basaraba.** Bp. 1936.; **Kuman őz adlari.** (Kun tulajdonnevek). In Türk kultüri Arıstırmaları. III-VI 1966-1969. 71-114. l.

43. Ld. ICZKOVITS Emma: **Az erdélyi Fehér megye a középkorban.** Bp. 1939 55. l.; SUCIU, C.: i.m. 250. l.

44. Vö. a 23. jegyzetben foglaltakkal.

45. Ld. CSÁNKI Dezső: **Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában.** V. köt. Bp. 1913. 92. l.; SUCIU, C.: i.m. 250. l.

46. Vö. ZIMMERMANN, Fr. - WERNER, C. - MÜLLER, G.: **Urkundenbuch zur Geschichte der deutschen in Siebenbürgen.** III. köt. (1391-1415). Hermannstadt 1902. 165., 166., l.; SUCIU, C.: i.m. 250. l. A fogarasföldi helynévnek változatlan [**Galath**] a -th betű csoport - gondolom - lehetetlenné teszi a -ts (=oc) olvasat[!] alakban való megőrzésének tényére figyelmeztetés mellett utalnom kell a helység kypcsáki helyneve környezetére is: **Fogaras mellett Kolun, Voila, Alsó-, Felsőárpás, Sárkány, Sinka, Talmás** stb. helységek nevére az Olt-völgy e szakaszán egyáltalán nem véletlenül tulajdonítható, egymás végtében való elhelyezkedésére (ld. FERENCZI Sándor: i.m. 85. l. 224. jegyzetét, továbbá HORED, Kurt: i.m. 122-129. l.), nem is beszélve az ottani kypcsáki-jellegű, CIUPEA, Ion (nem régen még Fogaras városi) múzeumigazgatótól kiözelebről közlendő gyakori, besenyő eredetű családnévekről. (Ld. **Observații asupra toponimiei și antroponimiei Țării Făgărașului.** Ehelyütt is hálásan köszönöm a nevezett szerző szíveségét, tanulmánya elolvasásának lehetővé tételét.) Ez esetben is fényesen igazolódik BITAY Árpád tudománya meglátásának helyessége!

47. Ld. ORBÁN Balázs: **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népmiséi szempontból.** I. köt. Pest 1868. 27-28. l. A nagy székely kutató **Galath**-tető, **Galath-vára**-ként mutatja be, de említi Galambod-váranak is, sőt Omlás-tető-ként is jelzi. Az 1899. évi fekete-fehér, 1:75.000-es léptékű osztrák-magyar térképlapon (**Székelyudvarhely. Zone 20 Colonne XXXII.**) viszont a **Galattető**ből (a térképen **Galata**) Székelykeresztúr déli részén felé (veszen lealacsonyodó, szélesebb-keskenyebb hátból a Kisgalambfalva irányába ereszkedő keleti dombhát 589 m-es elágazási helyét jelölték **Omlásnak**.

48. A kutatásokat illetően ld.: DAICOVICIU, Constantin: **Neue Mitteilungen aus Dazien.** = Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. VII-VIII 1937-1940. 319. l.; HORED, Kurt: **Zur Geschichte der Gepiden in Siebenbürgen.** 82-86. l.; uő.: **Das archäologische Fundgut Siebenbürgens von 450-650u. Ztr.** 92. l. 32. sz. In: **Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens.** Buk. 1958. uő.: **Befestigte Siedlungen des 6. Jahrhunderts u. Z. aus Siebenbürgen.** In: **Siedlung, Burg und Stadt.** P. Grimm Festschrift. Berlin 1969.; uő.: **SZÉKELY Zoltán, MOLNÁR Ștefan: Săpăturile de la Porumbeni Mici.** = Materiale și cercetări arheologice. VIII 1962. 633-642. l. **SZÉKELY, Z.: Săpăturile arheologice de la Porumbeni Mici.** = Materiale și cercetări arheologice. VI 1959. 523-530. l.

49. BENEDEK József nagybaconi lakos szíves közlése. Vezetésével magam is jártam a helyszínen és meggyőződhettem a nevezett határ-részen látható, első pillantásra emberkéz készíttete terepalakulatoknál vélhető, töltésszerű, ám természetes domborzat felszíni alakulatokról. Vö. még JANITSEK Jenő: **Nagy- és Kisbacon helynevei.** = NyLk XIII

1969 341 50-51. sz., 342 115., 118., 123., 125. sz., 343 228-231. sz., 344. 349-352. 356., 358. sz. Az első esetben valószínűleg még az utolsó jégközmak folyamán keletkezett, nagy szintkülönbségeket eredményezett magyásokról s azok peremi jelenségeiről lehet szó.

50. Ld. a régi osztrák-magyar fekete-fehér, **Barót (Zone 21 Kolonne XXXIII)** 1:75.000-es léptékű térképlapját. Nagybacon határában különben számos török eredetű határnélvél, mint pl. **Uzon-bérce**, az oklevélben már 1442-ben feltűnő **Uzonka (Wzonka)** stb. Itt tartom szükségesnek jelezni az **Uzon-patak** név létét a Kis-Küküllő menti (egykori Maros-Torda megyei) Kibéd határában is! (Vt. BENKŐ Károly: **Marosszék ismertetése**. Kolozsvár, 1868-1869. 227. l.) **Uzun (Ozun)** víznév szerepel a CONEA, I. - DONAT, I. i. m. 176. l-on továbbá a térképvázlaton föltüntetett, Kárpátokon túli kypcsák helynévanyagban is! A székelyföldi gyűjtés elsmorodottsága miatt még hány ilyen helynév lapanghat és hal ki a falvak előregedése, elnéptelenedése következtében...

51. Vö BOGÁTS Dénes: **Háromszék helynevei**. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy. 1929. 64. l. A helyszínről cí nem jutva - sajnos - még nem állapíthatom meg: vajon ma is é-e ez, a bennünket pillanatnyilag érdekelt határnélvél. Mindenesetre közötté meg a vele szomszédos Várhegy kicsiny települése között emelkedik a már az újabb kőkör óta ismétlenül, hosszabb-rövidebb ideig szálláshelyül használt Várdomb. Az 1562. évi székely lázadás leverése után János Zsigmond fejedelem ide építtette „Székely bánja” erősségét. Ld. még JANTSEK Jenő: **Közéapja, Szarazajta és Zalánpatak helynevei**. = NyIrK XVIII 1973 161, 163, 37. sz., 167 25. sz.

52. Bogáts Dénes: i. m. 69. l. **Ince** Aranka sepsiszentgyörgyi főiskolai hallgatója szíves szóbeli közlése. Az okleveles adatok említésével kapcsolatban még valamit nem szabad szem elől téveszteni. Noha ma Nagybacon területén (ésidőktől) ismeretes **Galat** helynév, az sem az 1699. évi, sem az 1717. évi, sem pedig az 1802. évi oklevélben nem bukkan elő, tehát sok ilyesmi rejtőzhetik még székelyföldi helynevek közt. Ld. **Bogáts** Dénes: i. m. 66. l. - Ha már Bacon kérdésénél időznék (ez a név is szerfölött gyanús eredetű illetőleg, de egyelőre - sajnos - nem rendelkezem elegendő érveléssel származását-jellegét meghatározni) az igazság kedvéért helyesbítenem kell BENKŐ Loránd harmas, téves állítását. Az egykori Telegdi-széken és az egykori Sepsizsék területén van két település: Kisbacon Telegdi széken, Nagybacon pedig Sepsizséken. Csupán egy patak, a Barót patak választja el a két falut egymástól, jobban mondva nem is választja el egymástól, hiszen köztudomású, hogy a vizek összekötnék...” Nos: 1. Kisbacon **külni település**, az ún. Mogyoros-karéj (592 m) délnyugaton irányuló, lassan alacsonyodó, pados dombvonulata választja el, **házaik nem érnek össze**. Középti távolsága légvonalban 1,5 km. 2. A Déli-Hargita egyik legmagasabb ormától, az 1558 m magas Kakuk-hegy északi oldalán eredő és Magyarharmányon végig csordogáló **Barót-patak Kisbaconon ugyan átfolyik**, de nem Nagybaconon! 3. Nagybaconnak a Sűgő- s Uzonkatakának összefolyásából keletkezett Bacon-vízétől **északra** fekvő részét hívják Telegdi-, attól délre eso részét Sepsibaconnak. A valóságos helyzet ismeretében tehát BENKŐ Loránd állításainak helyessége vitatható, sőt nagyon és kétségessé válik. Mintaként talán helyesebb lett volna a Káson-víz melletti Kézdíszentlélek nyugati, ő-zó, és keleti é-ző falu része esetére hivatkozni. Vö. HORGÉR Antal: Mny. I 1905. 449-450. l.; FERENCZI Sándor: i. m. 36-37. l. 96. jegyzettel.

53. **A Sixtus keresztény magyarságfaisái**. Mny. XII 1916. 366. l.; uő.: **Kecskemét**. Népnők és nyelvtud. II 1930 27-30. l.; uő.: SzIE. II. köt. 614. l.

54. PHILIPPIDE, Alexandru: i. m. 365., 374. l. Vö. pl. Radnai-havasoknak a Vf. Pietrosu (2305 m) meg az Ünökő (Ineu, 2280m) közötti főgerince közepe táján uralkodó csúcs **Vf. Galatului** (2051 m) nevével. Ld. MORARIU, Tiberiu: **Vilcsa pastorală in Munții Rodnei**. Studiul și cercetările geografice. I. sz. Buc. 1937. „Drumurile oierilor maramureșeni și bucovinieni spre Polonia și Cehoslovacia” című, kötet végi térképén

jelölt csúcsal. Ezzel szemben a főzúzóban a 15., 28., 43., 53., 75., 80., 84., 145., 147. és 209. l-on következetesen a többes számú (!) Galati a hegy neve.

55. Ld. PAPADOPOL Calimah, A.: **Notiță istorică despre Birlad**. Birlad 1889. 5. l.; BOGDAN, I.: **Diploma Birlădeană din 1134 și principatul Birladului**. Analele Academiei Române. Seria II, tom. XI. Memoriile sesiunii de istorie. Buc. 1891. 104. l. Az idézett tanulmányok megfelelő részei PHILIPPIDE, AL.: I. művéből (374. l.) vettem át.

56. **Dicționar român-maghiar**. (Szerk. Kelemen Béla Buk. 1964. 76. l.)

57. Vö. IORDAN, Iorgu: **Toponimie...** 271. l. 4. jegyzet.Galațului (Călărăș) este derivat în O(r)iginea R(ominilor) II. p. 374, din turc. **galat suju**, care înseamnă „apa cetății”. **Ambele explicații m se par convingătoare** (a gyérített részt én emleltem ki - F. I.). Iorgu IORDAN tehát elfogadja Alexandru PHILIPPIDE érvelését!

58. Ez esetben nem kell mindjárt a mezőgazdaságban gyakran használt galickékre = rézgálicra, tehát rézszulfárra, népiesen kékkőkre gondolni, hanem több, java középkori oklevélben is említett, valóban létezett, azonos alakú, kiejtésű helynévről! Mintául idézem egy 1391-ben kelt oklevél vontakozó szövegvezetést: „...**Exhinc ad eandem plagam procedendo in modico spatio, unam metam terream cumulasset, que silicet meta quondam lapide Galichu vocato supra meta metam habitam tres vel duos aut sagitta distaret.**” Ld. Szamota István, **Zolnai Gyula: Magyar oklevélszótár**. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók (I) gyűjteménye. Bp. 1900-1906. 1115. h. Ismét 1528. évi oklevélben: „...**De vulgo galiczekv libre duo...**” Uo. 291. h.

59. **Románii...** 280-281. l.

60. I. IORDAN - egyébként nagyon helynévaló - állítása ellenére, Európa bizonyos, egymástól távoli részein mégis mind a mai napig élnek effajta, országársznyi területeket is jelölő nevek: pl. **Gallacia** az Ibéri-félszigeten, **Böhmen, Boemia, Boioharsag** = Csehország, **Galatia (Galatiya)** Anadoluban, a Török Köztársaság területén, (Isztámbul **Galata** városrészének neve az ottani erődítményekhez fűződhet) és ... az Erdős-Kárpátoktól északra elterülő **Galicia**, a hajdani **Halic**.

61. Pl. Besenyők és románok székelyekkel és százkokkal együttesen vettek részt Joachim nagybányai ispán (**comes**) vezérletével a bulgáriai Bodonyba (Viddin-be vezetett hadjáratában: „... **Cum Ascensu Burul imperator quondam Bulgarorum auxilium a patre nostro** (III. Béla és apja, II. Endre magyar királyról van szó) **contra infideles suos de Budino ex amicitiae fiducia implorasset, rex ipse Iwachinum comitem Seibiniensem associatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis in subsidium transmisit, cum inducuntorem exercitus preferendo...**” (Vö Karácsonyi János: **Az erdélyi székelyek első hadjárata 1210-ben**. = Századok. XLVI 1912. 292-294. l.; DRÁGANU, M.: **Románii...** 625. l.; **Documente...**, Ser. C. Transilvania, Secolele XI-XII și XIII. A szóban forgó kérdést illetőleg lásd még: PASCU, Șt: **Dezvoltarea feudalismului timpuriu până la mijlocul secolului al XIII-lea**. Istoria României. II. köt. Buc. 1962. 68. l.

62. Vö. KNEZSA István: i. m. 422., 454. l. Ld. továbbá MAKKAI László: **A magyar honfoglalástól a tatárjárásig. (Toponímia és időrend. Az erdélyi „tótok”**. In: ET 247., 255., 257. l.; FODOR István: **A népvándorlás és honfoglalás kora Erdélyben**. In: Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987 október 9-10. (Szerk.: RÁ CZ István.) Debrecen 1988. 51-52. l.

63. KNEZSA István ugyan CSÁNKI Dező is nagy műve (i. m. V. köt. 82. l. 1447: **Galacz**), valamint LIPSZKY **Repertorium**-a alapján a hajdani Kolozs megye területéről is említ **Galac** helynevet, ám annak területi, felszíni rögzítése, ebből lehatározható elemzése, értékelése, a térszíni viszonyokat esetleg tükröző voltának azonosítása elárthatatlan nehézségekbe ütközik. **BALÁZS Éva (Kolozs megye kialakulása**. Bp.

1937) című történelmi összegezésében pl. nem szerepel, de - mint erre már utaltam - GYÖRFY György nagyszabású történelmi-földrajzi gyűjteményében (i.m. 348-349. l.) sem található meg. L.d. még SUCIU, C.; i.m. II. köt. 331. l. Ő se tünteti föl az erdélyi és csatolt részek eltűnt településeivel kapcsolatos jegyzékében!

64. KNEIÉSA István: i.m. 440-441. l. Ezzel szemben ld.: BENKŐ Loránd: = Új Erdélyi Múzeum. II-2 1990. 115., 117-118. l. Bár a bizonyítás erejének növeléséért és a kérdés taglalásának teljességéért ez ügygel illenék bővebben is foglalkoznom, az amúgyis meghaladott nyomdai ter szűk volta miatt erről ezúttal - sajnos - le kell mondanom, máskorra halasztva a kérdés részletes megbeszélését. E tekintetben ld. „Barót nevérol s az erdővidéki-baracsági besenyő-csoport történeti szerepéről.” (I. jelen kötet). Vö még KNEIÉSA István: i.m. 442., 454. l. L.d. továbbá: MAKKAI László: A nagy honfoglalástól a tatárjárásig. (Toponímia és időrend. Az erdélyi „tötek”). In: ET 247., 255., 257. l.; FODOR István: A népvándorlás és honfoglalás kora Erdélyben. In: Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987 október 9-10. (Szerk.: RÁCZ István). Debrecen 1988. 51-52. l.

65. SUCIU, C.: i.m. II köt. 60. l.

66. Vö. GÁSPÁR János: **Alsófehér vármegye barlangjai. Alsófehér vármegye természeti viszonyainak leírása. I. Alsófehér vármegye földrajzi és földtani leírása.** A földtani részeket írta HERPELI Károly, a földrajzi részeket GÁSPÁR János. In: Alsófehér vármegye monográfiája. Nagyenyed 1896. 63. l. L.d. még (ld.) FERENCZI István: **Az Erdélyrészi Érchegység K-i részének egyhány barlangjáról.** = Barlangkutatás. XI-4 1921. 23-24., 50. l. GÁSPÁR a köffükkét nevezi **Gyibáre**-nak holott a száraz fenéki fülke helyi lakosoktól használt neve „Șura de piatră” = köcsür. L.d. még LIPOVAN, I. T.: **Așezările purtătorilor culturii Cotofeni din bazinul Ampoiului. Les établissements Cotofeni du bassin de l’Ampoiu.** = Apvlvm, XX 19829 „Valca Bibar”-ról = Bibarc völgyéről! Ez lehet csupán véletlen is, de esetleg a **presaca** = gyeptű névhez is fűződik, annál is inkább, mert itt, a közvetlen közelben van (Ompoly-)Galac is!

67. A honfoglalás és Erdély. (Megvilágításula székely kérdéshez). = Ethnographia (=Népelet). II. 1890. 213-223. l. uő.: **Alte Grenzschutz-Vorrichtungen und Grenzoldland: gyeptű und gyeptfelv.** Ungarische Jahrbücher. I 1921. 105-121. l. De ebben a tekintetben is legalább ugyanolyan hasznossal forgatható GYÖRFY György nagyszabású alkotása. (István király és műve. Gondolat kiadó. Bp. 1977. 208-209. l.)

68. Anonymus: **Gesta Hungarorum.Tunc incole terre iussu eorum portas lapideas edificauerunt et clausuram magnam de arboribus per confinium regni fecerunt...** SZABÓ Károly fordítása. II. kiad. Bp. 1982. 22. rész, a Nyírről szóló fejezet. A PAIS Dezső-féle fordítást nem sikerült megszereznem. L.d. még: WAGNER, Ernst: **Az erdélyi szászok településtörténete az újabb kutatások tükrében.** = Új Erdélyi Múzeum. II-2 1990. 23. l.Egy-egy elfoglalt terület határára a nomád lovasszapatok támadásai ellen tudatosan pusztán hagyott gyeptűket (lat. indagine / ném. Verhauzenon / rom. prisăci) hagytak, amelyek a veszélyeztetett helyeken különösen jól őrizték, s biztonságát kivágott fák révén fokozták. Határorékt a magyarok segédnépeket, mindenekelőtt a székelyeket, de a besenyőket, az úzokat és a kékkendeket vetették be...

69. Vö. FERENCZI István: **A Nagy-Küküllő menti Bögöz községnek és nevének eredetéről.** In: A Székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülésszakán elhangzott tanulmányok és közlemények 1971. októberében. Csíkszereda 1974 165-182. l. - Bögöz nevérol lévén szó, a Székelykeresztúri Múzeum fennállásának negyed-százados évfordulójára rendezett tudományos ülésszakon elhangzott előadásomban kifejtettek kiegészítve, akkoriban figyelmem nem méltotta véleményre szeretnék most röviden fegyelmezteni. A székelyekben gepida (azaz germán!) leszármazottakat kereső és látó pap-történész: KARÁCSONYI János a **Bögöz** nevet gepidának tekinti. (L.d. **Új adatok**

és új szempontok a székelyek régi történetéhez. = Erdélyi Irodalmi Szemle 1927. 239. l.) Szó szerint idézem állítását: „...Így találunk a Nagy-Küküllő menti **Bögöz** falu nevében az ő-germán **Wegezo**-ra. [Magyarázat nélkülül állítását kapcsolatban FORSTEMANN: **Altdautesches Namenbuch** (Nordhausen 1851 1293) című könyvében hivatkozik]. Hogy e **Bögöz** (Begez) eredetileg székelynév volt - fűlő tovább gondolatmenetét KARÁCSONYI -, bizonyítja a Nyárad völgyében, Csíkszentmárton mellett levő **Bögözháza** pusztája...” Ezzel kapcsolatban ORBÁN Balázst idézi. (I.m. IV. köt. **Marosszék** 84. l. a 2 jegyzettel.) Az erdővidéki **Barót** nevé pedig szintén az ő-germán **Warald**-ból származtatja, „...annál is inkább, mert **Barót**-ot eredetileg **Boralt**-nak írták...” (EISZ IV 1927 238-239. l.) Sajnos, KARÁCSONYI névféjtésének egyike sem állja ki a nyelvészeti bírálatot. Hozzáértőknek nem ártana alaposabban visszatérnie e kérdésre, alaposabban szemügyre vennie valamennyit és megírni az elmélyült bírálatot!

70. FERENCZI István: **A Korond környéki (székelyföldi) besenyő szárláshelyek kérdéséről.** = Házaléoz. III 19s92 4-8. l. uő.: **A hajdani Besenyőfalva vajon azonos-e a mai Firtosváraival, nem esett-e Korond területére?** = Házaléoz. III 1992 4-8. l.

Despre toponimele Galat=Galats (Galați) din Transilvania (Rezumat)

Autorul șchițează problema toponimului Galat. Denumirea nu poate fi de origine română sau sârbă. Lingvistul Alexandru PHILIPPIDE, profesor la Universitatea din Iași la începutul secolului, a căru operă s-a neglijat în ultimul timp din cauză că nu era adept al teoriei continuității daco-române, este de părerea că numele provine din cuvântul arab kalhat (fortăreață), iar forma menționată este de origine kypceaco-turcă (peceneagă-cumană). Numele s-a preluat în limba română numai la forma plurală. Pecenegii apar în Transilvania pe timpul marelui duce maghiar TAKSONY (955-972), și vor avea un rol important în cursul secolelor următoare în apărarea frontierelor maghiare, rol neglijat în prezent și de istoricii și lingviștii maghiari. Șt. PASCU și M. RUSU sunt de părerea că Transilvania ar fi cunoscut chiar o perioadă de dominație peceneagă, ceea ce însă nu se poate susține. În orice caz, după aplanarea conflictului cu maghiarii (932-934), pecenegii devin aliați ai Ungariei și mai multe grupuri se stabilesc în Bazinul Carpatic. În 1055 pecenegii sunt atacați de popoarele Oguz, și alianța tribală peceneagă din Levedia-Etelköz se destramă. Mare parte a

pecenegilor se refugiază în Transilvania, dar se stabilesc și în alte părți ale regatului maghiar, chiar și în partea vestică și sudică a Bazinului Carpatic (de ex. pe teritoriul actualului județ Tolna). Luând în considerare toponimia transilvană, pecenegii se stabilesc aici mai ales în partea de sud-est și de nord-est a Transilvaniei, posibil și în partea de nord-nord-vest a teritoriului populat de secui. Menționăm că toponimul Galat nu se mai întâlnește în alte părți care au aparținut regatului istoric maghiar.

A Few Questions Concerning the Geographical Name Galat=Galats (Galac/Galați) in Transylvania

(Abstract)

In this paper the author sketches the problem of the geographical name of Galat which exists all over Transylvania even today. He analyses the possibilities and the theories concerning the derivation of this word. The above mentioned geographical name can be derived neither from Hungarian, nor from Romanian or from a Southern Slavic (Serbian) language. Alexandru PHILIPPIDE, the well-known Romanian linguist (professor at the University of Iasi at the beginning of the century, whose has been neglected because of his book (Originea Romînilor, volume II, Iași, 1927) in which he opposed the false thesis of the Dacian-Roman continuity) was of the opinion that in the etymology of the word galat the arabic word kalhat (fortress, fortification, ville fortified, forteresse, chateau, fort, citadelle) can be found and the above-mentioned form has borrowed by one of the Kyptsak (Petcheneg-Cumanian) languages. Petcheneg groups of people appeared mainly by the beginning of 10th century during the reign of Taksony, the Grand Duke (955-972), and they had an increasing role in Transylvania. It has to be underlined that the opinion of the author concerning the Petcheneg people has in the smallest degree anything in common with the

thesis of Șt. PASCU and M. RUSU. On the contrary, he has the firm belief that the land of Transylvania was never under Petcheneg domination. After the conflicts between the Hungarians and Petchenegs calmed down (932-934), they entered into a treaty of alliance which altered their relationship very much. From the time of the Grand Duke - as it was mentioned above - some Petcheneg groups of people settled down in the Basin of the Carpathians. This immigration went on during the beginning of the XIth century and it grew to considerable proportions. In 1055 the Oguz people made an assault of immense power which generated the decomposition of the confederacy of the Pecheneg tribes living in Levedia-Etelköz. That is why more and more groups took refuge into the eastern part of the Basin of the Carpathians (-Transylvania under Hungarian dominium) and even to the western and southern parts of Hungary (for example Tolna County). Taking into consideration the geographical names of Transylvania mainly the south-eastern and north-eastern parts of the land were occupied by larger groups of Pecheneg people and their settlement is possible also in the north-, north-western parts of the territories populated by the Székely people.

The name GALAT is only one in the row of geographical names in Transylvania - inherited until now on the land of the Székely people, but not only in this part of the historical Hungary - and it is an evidence of the existence of the Petcheneg people living there. The word itself has been changed; Romanian people have modified it into the plural form of GALAȚI (Hungarian pronunciation GALAC). The spread of this place-name and its variants in Transylvania is in relation with the role of the Petcheneg people - neglected by the Hungarian linguists and historians - in the history of Transylvania during Árpád's reign and is in relation with their role of defenders on the Eastern Border of the Hungarian Kingdom.

